

Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та
методики навчання

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 9-ИХ КЛАСАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Магістерська робота

За спеціальності: 014.01 Середня
освіта

(Українська мова і література)

студентки 61-2У групи

ННІ Філології та історії

Шутко Катерини Юріївни

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор

Новиков Анатолій Олександрович

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Поезія як теоретико-літературне поняття.....	7
1.2. Жанрові різновиди поезії.....	13
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
2.1. Тематична і жанрова палітра поезії Т. Шевченка.....	24
2.2. Історична тема у творчості Т. Шевченка («До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»).....	37
2.3. Гостра критика самодержавства у поемах «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ» Т. Шевченка.....	50
Висновки до другого розділу.....	59
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА РОБОТИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА У 9-ИХ КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	61
3.1. Аналіз стану досліджуваної проблеми у методичній науці й шкільній практиці.....	61
3.2. Методика вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.....	75
3.3. Аналіз результаті експериментального дослідження.....	91
Висновки до третього розділу.....	95
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99
ДОДАТКИ	106

ВСТУП

Актуальність дослідження. Поетичні твори Т. Шевченка є багатим у виховному і освітньому плані матеріалів, який розкриває перед школярами художні образи героїв, поетичне зображення життя людей.

Поетична творчість Великого Кобзаря заслужено привертає увагу багатьох дослідників (Л. Андрієвський, О. Гончар, М. Жулинський, М. Костомаров, П. Куліш, Б. Олійник, В. Сікора, С. Хмара та ін.), які наголошували на тематичному і жанровому розмаїтті, новаторстві творів, неординарності особистості митця.

Поезія Т. Шевченка позначена важливими мистецько-естетичними шуканнями, появою нової проблематики і нового героя, багатством виражальних засобів, що відобразили цілий етап у художньому трактуванні та відтворенні дійсності письменником.

Творчість кобзаря була у полі зору дослідників різних галузей науки, насамперед літературознавців (І. Айзеншток, В. Антонович, Ф. Ващук, Г.Версек, М. Жулинський, М. Коцюбинська, Т. Майданович, Я. Славутич, Д.Чижевський, П. Федченко, І. Франко, В. Шевчук та ін.), а також філософів (Л. Вітгенштайн, О. Замалеев, С. Йосипенко, М. Кашуба та ін.), культурологів, етнографів, етнолінгвістів, мовознавців, які порушували різноманітні проблеми мовотворчості Кобзаря, зокрема відома низка праць про мову творів Т. Шевченка загалом та його місце й роль в історії української літературної мови (В. Ващенко, І. Огієнко, П. Плющ, В.Русанівський, О. Синявський, В. Сімович, П. Тимошенко, І. Франко та ін.), лексичне багатство творів поета вивчали К. Дорошенко, Л. Масенко, А.Мойсієнко, С Єрмоленко, М. Степаненко та ін.

Над проблемою вивчення поетичних творів у 9-их класах в загальноосвітній школі працювали Н. Волошина, М. Кудряшов, О. Куцевол, А. Лісовський, О. Мазуркевич, О. Мельник, Є. Пасічник, О. Сафонова, І.Семенчук, Б. Степанишин, Г. Токмань, К. Фролова, З. Шевченко та ін.

Питання вивчення поетичної творчості Т. Шевченка у 9-их класах привертало увагу методистів Н. Волошиної, О. Куцевол, А. Лісовського, Є.Пасічника, Г. Токмань та ін.

Незважаючи на значну низку праць, проблема вивчення поезії Т. Шевченка у середніх класах залишається актуальною й на сьогодні. Вивчення поезії у 9-их класах сучасної школи викликає чимало труднощів, що пояснюється відсутністю сформованості умінь у старшокласників самостійно аналізувати поетичні тексти. Актуальність роботи зумовлена необхідністю подальшого удосконалення методичної системи роботи вивчення поетичних творів Тараса Шевченка в 9-их класах загальноосвітньої школи на уроках української літератури, що і зумовило необхідність вибору теми дослідження - «Методика вивчення поезії Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи».

Мета дослідження: розробити методичну систему вивчення поезії Т.Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- 1) розкрити сутність ключового поняття «поезія»
- 2) визначити жанрові різновиди поезії;
- 3) окреслити тематику і жанрову специфіку поезії Т. Шевченка;
- 4) здійснити ідейно-тематичний аналіз поезії Т. Шевченка на історичну тематику і сатиричного спрямування;
- 5) проаналізувати стан досліджуваної проблеми в методичній науці і практиці роботи школи;
- 6) розробити методичну систему роботи вивчення поезії Тараса Шевченка у 9-их класах загальноосвітньої школи на уроках української літератури та перевірити ефективність пропонованої методики на практиці.

Об'єкт дослідження - навчальний процес на уроках української літератури в середній школі.

Предмет дослідження - методика вивчення поезії Тараса Шевченка у 9-их класах загальноосвітньої школи на уроках української літератури.

Для реалізації мети та поставлених завдань під час роботи над магістерським дослідженням було використано такі **методи дослідження**: теоретичні (аналіз словників, довідникових, літературознавчих, методичних, періодичних джерел з досліджуваної проблеми; теоретичне осмислення та узагальнення педагогічного досвіду; аналіз навчальних програм, підручників), емпіричні (анкетування вчителів та учнів; бесіда із словесниками та школярами; аналіз уроків, усних відповідей і письмових робіт учнів; педагогічний експеримент; кількісний та якісний аналіз результатів роботи).

Наукова новизна дослідження. У магістерській роботі удосконалено методику вивчення поезії Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методичних основ вивчення поезії Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.

Практичне значення. Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані в практиці роботи сучасної загальноосвітньої школи на уроках української літератури у 9 класі під час вивчення монографічної теми «Тарас Шевченка», у вищих навчальних закладах під час лекційних, практичних занять з історії української літератури, предметних виховних заходів.

Апробація результатів магістерського дослідження. Матеріали дослідження апробовано під час XIII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання» (6-8 грудня 2023 року, Глухівський НПУ ім. О.Довженка); За матеріалами конференції опубліковано статтю «Тематична і жанрова палітра поезії Т. Шевченка».

Структура роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списків

використаної літератури (80 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи – 105 сторінок, із них 85 – основного тексту.

У вступі обґрунтовано актуальність вибору теми дослідження, визначено тему, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, апробацію, подано короткий опис структурних складових магістерської роботи.

У першому розділі - «Теоретичні основи проблеми вивчення» розкрито сутність ключового поняття «поезія», визначено її жанрові різновиди.

У другому розділі - «Літературознавчий аспект проблеми дослідження» досліджено особливості поетичних творів Тараса Шевченка, здійснено ідейно-тематичний аналіз поезії Т. Шевченка на історичну тематику (До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»), осуд тогочасної імперської політики «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненародженим»).

У третьому розділі - «Методична система роботи вивчення поетичних творів Т. Шевченка у 9-их класах загальноосвітньої школи» презентовано методичну систему роботи вивчення поезії Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи та перевірено ефективність пропонованої методики на практиці.

У загальних висновках узагальнено результати дослідження.

Додатки містять анкети для вчителів і учнів, конспекти уроків.

Список використаної літератури містить 58 найменувань, серед яких енциклопедичні, словникові, довідникові, художні, літературно-критичні, методичні, періодичні джерела.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поезія як теоретико-літературне поняття

Поезія – це вид мистецтва, який є її цілістю і організацією. На основі мистецької незалежності, поезія створює «іншу реальність», яка формується на основі великої кількості асоціативних каналів навколишнього світу.

Намагання зробити однобічне узагальнення цього виду мистецтва від зовнішньої дійсності та маніпулювання ним різних сфер життя, які не належать до естетичних систем (ідеології, політики, релігії тощо), приводять до дискредитації основ поезії.

Наприклад, оперета спирається на ірраціональний принцип світогляду, тоді як логічна структура поезії має певні відмінності. Вони відрізняють її від прози, що має яскраво виражену логічну складову частину, яка підсилює певні раціональні ознаки прозового твору (роману, повісті тощо). Літературознавці вважають, що як форма мистецтва, поезія з'явилася раніше писемності. «Епос про Гільгамеша», інша назва «Про того, хто все бачить» (ša nagba imuru) – це один з найбільш ранніх збережених поетичних текстів відомих сучасникам. Відомо, що створена ця поема була в Стародавньому Шумері у XXII столітті до н. е. Найдавніша поезія брала свій початок з народнопісенної традиції (наприклад, у Китаї – це пісні про Ші цзін, упорядковані в XI – VI до н. е.) та з усної епічної традиції (давньоіндійські Веди датовані II – I тис. до н. е., Гомерівський епос (Іліада, Одиссея)). Поетичні форми раннього епосу створювалися для їх легшого запам'ятовування та подальшій усній передачі. Поетичні тексти – це найдавніші відомі людству епіграфічні пам'ятки, які дійшли до нас у вигляді фрагментів висічених на камені. Пам'ятки шумерів були написані клинописом на глиняних табличках, пізніше – на папірусі. Говорячи про

стародавні поетичні тексти варто згадати про давньоєгипетські гімни, любовну лірику та старозавітні тексти.

Ритміко-інноваційні особливості звукової артикуляції – це джерело мовлення і співу. Поєднання мовлення і вокалу у фольклорі привело до створення віршованих форм, виконання яких відбувалося під музичний акомпанемент. Сюди належала творчість аедів, акинів, бардів, трубадурів, труверів, кобзарів, що одночасно виконували роль поетів й музикантів. Давні греки й римляни розрізняють такі різновиди поезії у античній літературі: дифірамбічний, рапсодичний та анакреонтичний. Цікавою є французька середньовічна повість «Окассен і Ніколет», де поєднувалися прозові та віршовані фрагменти. Перші, у свою чергу, оповідалися, а другі – співалися. Таке розділення прозового та поетичного наявне у католицькій літургії, натомість у православній – зберігається пісенний характер. Розмежувати вірші й музику почали в античну епоху, а остаточно затверджується в XIV столітті. Цілковитої автономії поетичні тексти набули в Європі репрезентуючи це творчим доробком Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Торквато Тассо, П'єра де Ронсара та ін.

Здебільшого поезія протиставляється прозі об'єднуючись з різними видами мистецтва, таким чином формуються проміжні жанри, наприклад, поетичний епос і драма, поезія в прозі.

Аристотель був першим, хто запропонував розмежовувати словесну, прозову та поетичну творчість, протиставивши простий і метризований різновиди письма. Поглибленого розмежування воно набуло у поетиках давніх римлян: віршова мова (лат. *versa oratio*) протиставлялася простій мові (лат. *prosa oratio*). До віршованої мови відносили епос, лірику і драму. До простої зараховувалися оповідна, ораторська мова та філософська проза.

Термін «поезія» має різні тлумачення. Аналіз наукових джерел засвідчив, що вчені по-різному підходять до окреслення сутності теоретико-літературного поняття «поезія». По́езія (грец. ποιησις – «творчість» від ποιέω – «роблю») – художньо-образна словесна творчість, яка використовує

ритмічну мову для досягнення естетичної чи знаково-символічної (евокативної) мети окрім або замість самої денотації. Оскільки поезія – це мовне мистецтво, важлива роль у ній відводиться формі висловлювання, а також творенню нових поетичних образів (семантичних зв'язків) способом метафоризації чи метонімізації тексту. Вагомими у поетичній творчості є епітети, метафори, порівняння, алегорії та інші засоби, які застосовуються для більш виразної і образної передачі почуттів, емоцій і думок автора [34, с. 555].

Подібним до цього є наступне визначення, подане у «Літературознавчій енциклопедії» у 2 томах за редакцією Ю. Коваліва: це «артистично-словесна творчість, відмінне від прози ритмічно організоване мовлення, що постає на основі конкретно-історичної версифікаційної системи, відзначається особливим образним ладом, тропеїчним насиченням» [34 с. 230].

У вузькому розумінні поезія поезія тлумачиться як ритмічно організоване мовлення, що постало на основі конкретно-історичної версифікаційної системи і є відмінним від прози. Ним прийнято означати віршовані твори окремого поета, нації чи епохи [33, с.556].

Цей термін вживається також у переносному значенні, де означає високу естетичну цінність, красу, гармонію думок і не обмежується лише віршованими творами, тобто може бути вираженим у різних видах мистецтва або у повсякденному житті. Нерідко можна почути такі фрази як «поезія моменту», «поетична натура», «поетичний фільм», які вказують на те, що явище чи предмет, про який говориться, виходить за межі буденності, створює духовні зв'язки з навколишнім світом, втілює все краще і глибоке, а за своїм впливом є тотожним до поетичного тексту. Поезія може виступати загальним синонімом усієї художньої літератури. Відомі й інші підходи до розуміння цього поняття. Воно має різні сенсові навантаження: естетичне – є вищим видом мистецтва та викликає естетичні почуття у читача, емоційне – може викликати різний емоційний спектр, філософське – містить філософські

думки та роздуми, комунікативне – являється формою комунікації читача і автора, історичне та культурне – джерело, яке відображає і зберігає для подальших поколінь історичні, політичні, соціальні процеси пропущені через призму сприйняття письменника. Також Ю. Ковалік вважає, що у порівнянні з родовим терміном «лірика» смислове навантаження поняття «поезія» конкретніше та видове. Вони не тотожні, але близькі. В історії літератури є випадки, коли літературні роди – не тільки лірика, але драма й епос – містили в собі прозові та віршовані твори. На ранніх етапах розвитку літератури епос був переважно віршований (античні епопеї, середньовічні пісні про подвиги героїв, українські думи тощо), сюди ж відносяться драматичні твори, які іноді мали віршовану форму (Вільяма Шекспіра, Лесі Українки, Івана Кочерги та ін.). Поезія виявляє свою творчу самостійність, створюючи свою «іншу реальність», яка прямо пов'язана з навколишнім середовищем багатьма асоціаціями. Тому однобічне узалежнення зовнішньої дійсності та спроби перетворення її на засіб маніпулювання різноманітних не естетичних сфер життя (політики, релігії т ін.) приводять до дискредитації сутності цього вида мистецтва [34, с.556].

Незважаючи на усталений в літературознавстві погляд на лірику, до сьогодні це поняття трактується по-різному. Одні пов'язують його лише з інтимним переживанням, а інші вживають це слово з ледь помітним відтінком зневаги як протиставлення всьому конкретно-діловому [29, с.22].

О. Галич, Є. Васильєв, В. Назарець зазначають, що лірика – один із трьох основних літературних родів, де навколишня дійсність змальовується способом передачі переживань почуттів ліричного героя, лірика.

У ліриці слово виступає своєрідним концентратом поетичності. Фабула в епічних чи драматичних творах впливає на розвиток характерів персонажів, розкриває тему та сутність задуму письменника. Тоді як у ліриці позиція, складний внутрішній світ передаються концентрованими образами, які надають можливість налагодити миттєві стосунки з читачем. Вагомим для

лірики є той факт, що сприймати твір має читач, який розуміє прочитане, емпатизує йому [12, с.284].

Літературознавець О. Веселовський виводить зародження ліричної поезії з первісного художнього синкретизму, з первісних пісень-танків [8,с.63]. Зазначені твори виконувалися нашими предками цілим колективом племені при певному магічному обряді. З часом одну людину з групи почали виокремлювати як провідного виконавця з одноосібним співом. Його називали корифей, або заспівувач. Цей спів поклав початок першооснові епосу – епічній поезії. Лірика також бере свій початок з пісні-танку: емоційні словесні вигуки хору були відгуками на заспів корифея. Поступово ці відгуки перетворилися на закінчення дво- чи чотирирядковими віршами, виконання яких не залежали від обряду чи кимсь із співаків. Це стало початком лірики як окремого літературного роду.

Лірика - рід художньої літератури, у якому через естетичне переживання досягається сенс людського існування, формується нова, інша дійсність, структурована за законами краси, якій властива музичність, ритмічність, метричність [33, с.559].

У сучасному широкому розумінні лірикою називають зображення внутрішніх, душевних переживань, думок, емоцій і почуттів людини. Найчастіше вони виражаються в музичній творчості й ліричній поезії.

Ю. Коваліва наголошує, що поезія найчастіше опирається на ірраціональність світогляду, це відрізняє її логічних структур, вимагає певного умовчання. Проте, на думку Едгара По (Філософія творчості), надмірна недомовленість завдає шкоду поетичному твору. У той час як для прози характерним виразний логічний компонент, який посилює раціональність прозової оповіді й орієнтується переважно на однозначність поясненого вислову. Поетична мова схильна до краси висловлювання, колористики, наближаючись у цьому до образотворчого мистецтва. Найближчим видом мистецтва до поезії прийнято вважати музика. Спершу

метрика не належала до поезики та була складовою музичної теорії. Зараз теорія музики й поезії мають деякі спільні терміни [32, с.560].

Ліричний герой – це провідний компонент ліричного твору. Він є вигаданою особою, настрої і думки якої висвітлено в творі. Незважаючи на те, що ліричний герой віддзеркалює світогляд, світовідчуття, особливості почуттів автора пов'язані з його життєвим досвідом, ототожнювати їх не можна. У обраній формі та стилі ліричних творів відображається своєрідність бачення і розуміння навколишнього світу, інтереси, індивідуальні особливості письменника. Освідчений читач добре відрізняє поезію будь-якого автора – М. Хвильового, І. Франка, Т. Шевченка тощо.

Отже, поезія – це одне з найважливіших культурних явищ, передає внутрішнє бажання людини жити, це головний засіб ствердження себе і дієвий важіль творчості, прогресу. Вона може бути багатозаровою, мати різне тлумачення залишаючи простір для індивідуальної інтерпретації читачем. Серед кращих винаходів людства поезія займає почесне місце. Скільки століть люди намагаються розумом пояснити чудо поезії. Чому вірші здатні чарувати, надихати, підбадьорювати. Як поетам вдається так глибоко проникнути в людські почуття і так ніжно розповідати про кохання, та гостро про ненависть.

Таким чином, поезія допомагає людям спільно жити. Вона потрібна для встановлення діалогу та гармонії у взаєминах між різними культурами й суспільствами. Заохочення поетичної творчості, її поширення та перекладу – це вагомий чинник сприяння культурної різнобічності, важливим витком натхнення, відроджуване живою єдністю поета в багатогранних проявах його творчості.

У подальшому своєму дослідженні ми використовуватимемо теоретико-літературні поняття «поезія» і «лірика» як синонімічні.

1.2. Жанрові різновиди поезії

Одним з провідних аспектів вивченням художньої єдності й різноманіття художнього літературного явища є жанр. За допомогою аналізу цього терміну при умові системного розуміння можна визначити головні ідейно-естетичні характеристики певного періоду розвитку літератури чи творчості обраного автора. Система жанрів має переломлення, суттєві риси художнього методу, концепції дійсності, взаємний зв'язок новаторства і традицій в проблематиці, поетиці, особливості композиційних побудов та творення образів, зазначав Д. Лихачов [38, с.16].

Історія розвитку різних літературних форм і їх жанрового втілення в реалістичному мистецтві нерозривно пов'язана з еволюцією цього творчого напрямку, яка, в свою чергу, залежала від соціально-економічного й духовного поступу людського суспільства. У процесі поглиблення зв'язків літератури з життям, посиленням пізнавальних та виховних її функцій відбувається жанрове збагачення творчості письменників. Характерно, що цей процес проходить як у напрямку виникнення нових жанрів, так і по шляху їхнього синтезу. І це цілком природно і закономірно в умовах все глибшого освоєння літературою життя у всіх його труднощах і суперечностях, що зумовлює органічне переплетіння в процесі художньої творчості не лише різних літературних напрямів і методів (скажімо, реалізму і романтизму), а й різних родів, видів і жанрів, у чому відбивається діалектичний взаємозв'язок змісту та художньої форми літератури. Що стосується, зокрема, жанрів, то, як уже відзначалося, у добу реалізму спостерігається їх «...складне поєднання тенденцій до диференціації та інтеграції...» [15, с.230].

Жанри як структурно-утворювальні системи художньої літератури в сучасному літературознавстві розглядають в історичному, естетичному і філософському аспектах.

У історичному плані жанри являють собою змінювані форми, що перебувають у розвитку, вдосконаленні. «Категорія літературного жанру, - зазначає Д. С. Лихачов, - категорія історична. Літературні жанри з'являються тільки на певній стадії розвитку мистецтва слова і потім постійно змінюються» [38, с.42].

З погляду естетичного змісту жанри значною мірою акумулюють у собі мистецький досвід людства, визначають засоби художнього узагальнення. Головним інструментом осягнення художньої дійсності є жанри [59, с.36].

Жанр як система естетичного мислення певної епохи, як система поглядів на світ передбачає єдність змісту і форми. Причому ця єдність у категорії жанру отримує свій конкретно-історичний та індивідуально-творчий вияв як результат діалектичного взаємозв'язку загальних жанрових принципів та їх формальних ознак і особливостей. Жанрові притаманні, з одного боку, сталість, постійність, повторюваність, а з другого - здатність до оновлення, до зміни, відповідно до нових форм суспільного життя, естетичної свідомості. Діалектика жанрів як форм руху, розвитку літературного процесу полягає в тому, що хоч вони й «консервативні, найбільш стійкі, традиційні» (це «зв'язано з певною стійкістю естетичних уявлень»), та водночас здатні до зміни й оновлення. Жанри як структурно-утворювальні системи художньої літератури в сучасному літературознавстві розглядають в історичному, естетичному і філософському аспектах.

Лірика (як епос і драма) має добре розвинену систему фольклорних і літературних жанрів. Проте головна проблема жанрового різноманіття полягає у тому, що все частіше обдаровані поети створюють твори, які за своєю характеристикою не можна віднести до жодного відомого літературознавцям жанру. Зважаючи на це вчені пропонують відмовитися від звичного жанрового поділу ліричних творів і перейти до їх **ідейно-тематичної класифікації**. Грунтуючись на цих принципах виділяють такі види лірики: громадянська (або політична), філософська, пейзажна, інтимна.

Громадянська (політична) лірика змальовує події суспільно-політичного життя, уславлює постаті видатних історичних осіб, проявляє патріотичні почуття, любов до рідної землі («Заповіт» Т. Шевченка, «Заспів» П. Куліша та ін.).

Філософська поезія порушує проблеми існування людини та суспільства («Похорон друга» П. Тичини).

Пейзажна лірика має на меті передати міркування й почуття поета, обумовлені спостереженням картин природи («Важкі вітри не випили роси» А. Малишка та ін.).

У **інтимній** ліриці головним є вираження переживання ліричного героя подій особистого життя («Зів'яле листя» І. Франка, «Так ніхто не кохав» В. Сосюри та ін.).

Літературознавці виділяють також іншу класифікацію лірики, де розрізняють додатково **медитативну** й **сугестивну** лірику.

До **медитативної** належать лірика, в якій переважають роздуми над вічними проблемами існування; до **сугестивної** – твори, основний акцент в яких на передачі емоційних станів.

Відомі й інші підходи до визначення жанрів лірики (Додаток В.1)

Поезія дуже багата на свої жанрові різновиди. Це, зокрема, акровірш та елегія.

Акровірш (грец. ακρος — крайній і грец. ατιχος — віршований рядок) — твір комбінаторної поезії, суть якого в тому, що перші букви кожного рядка утворюють слово, найчастіше це ім'я-присвята. Відомий літературознавцям ще з античних часів і продовжив своє існування донині.

В Україні перші акровірші відомі з XVI ст. (присвята-сентенція в «Еклезії» Г. Чуя). Популярність цих віршів припала на добу бароко і була опублікована збірниках «Аполлонова люття. Київські поети XVII—XVIII ст.» (1982), «Українська література XVII ст.» (1987) та інші. Постать Івана Величковського стала найпомітнішою серед ліриків зазначеного жанру. Багато оригінальних акровіршів належить перу Леоніда Глібова [75, с.34-35].

Елегія (грец. ἐλεγεία — тужлива пісня, скарга; наявні й інші етимологічні джерела: фрїг. *elegn* — очеретина) — один із жанрів медитативної лірики, меланхолійного або журливого змісту [34, с. 225].

Назва «елегія» вказувала, що вірш був написаний елегійним двовіршем, де перший рядок — гекзаметр («шестимірник»), а другий — пентаметр («п'ятимірник», віршовий розмір з п'яти дактилічних стоп, який використовується лише в елегійному двовірші). В античній літературі на розвиток елегії вагомо вплинули елліни (Тіртеї, Каллімаха, Овідій та ін.).

Елегія - ліричний вірш, написаний двовіршем, незалежно від змісту. Згодом елегія втратила це своє визначення за формою і набула нового поняття як ліричного твору, в якому яскраво виражені смуток, туга, роздуми, скарги на життя, знегоди, гіркі нарікання на долю тощо. За своїм походженням елегія пов'язана з жалібною побутовою піснею [6, с.294].

У Стародавній Греції елегію тлумачили першочергово як вірш (двовірш), який складався з гекзаметра та пентаметра, розділеного на дві рівні частини цезурою (елегійний дистих), виконувалася як громадськими та патріотичними (Архілох, Тіртеї та ін.), інтимними (Мімнерм) мотивами, які деякі автори об'єднувалися у своїх творах (Теогнід).

Елегія у новоєвропейській літературі втратила чіткість форми, але набула змістової визначеності, найбільшого вираження набули філософські роздуми, об'єднані почуття суму і радості. У барокову добу елегія довгий час була предметом наукових розвідок, про що свідчить поетика тогочасних українських авторів.

Елегійний настрій лірики були яскраво виражені у творах українських романтиків (В. Забіла, А. Метлинський, М. Петренко, С. Писаревський та ін.). Незабаром елегія розмежувалася на елегію-сповідь (Степан Руданський), елегію-думу (Тарас Шевченко), елегію-пісню (Леонід Глібов). Багато відомих українських письменників працювали в цьому жанрі, зокрема І. Франко («Майові елегії» — елегійний дистих), Леся Українка («До мого

фортеп'яно»), зокрема символісти (О. Олесь). Елегійними і філософськими мотивами пройнята творчість Івана Багряного.

У сучасних ліричних творах елегія узалежнюється від ідіостилю стилю окремого автора, зберігаючи свої домінуючі ознаки, вона має особисті відмінності у доробку М. Вінграновського, І. Драча, А. Малишка, Ліни Костенко, Є. Плужника та ін.

Думи — ліро-епічні твори усної словесності про життя козаків XVI — XVIII століть. Козацька дума — жанр суто українського речитативного народного та героїчного епосу. Закономірно його виконували мандрівні співці-музики: бандуристи, кобзарі, лірники Центральної і Лівобережної України.

У давньоукраїнських рукописних джерелах на позначення думки, мислення часто використовувалося слово «дума». Згодом це слово набуло нового значення, ним почали позначати жанр епічного поетичного твору, епічної пісні героїчного плану. Думи, які збереглися до сьогодні, з'явилися приблизно у XV столітті, оскільки зображені в них історичні події не виходять за межі XV—XVIII ст., безперечним є той факт, що в цей час в Україні вже існував активно розвинений героїчний епос, який став основою появи дум. Згадки про княжих співців-поетів, які складали пісні про подвиги відомих історичних постатей задля їх поширення і возвеличення, неодноразово траплялися у літописах.

Дума — жанр (вид) суто українського речитативного народного героїчного ліро-епосу. Виконували їх мандрівні співці-музики Центральної і Лівобережної України: бандуристи, кобзарі, лірники [34, с.212].

Спочатку словом «дума» називали жанр пісні на честь загиблого воїна, лицаря — таке ж значення зберіглося у писемних пам'ятках XVI століття. На сьогоднішній день відомі деякі згадки про виконання українцями дум, опис манери виконання і музичного супроводу. Інструмент, який використовувався для цього у давніх письменах називався «кобза». Перші думи склалися на честь полеглого воїна, це підтверджують наукові

розвідки, які зазначають, що епос багатьох народів пов'язаний між собою похоронними голосіннями і плачами [16, с.236].

У майже всіх слов'ян здавна існувала традиція голосіння. Голосінням проводжали в останній путь померлих родових ватажків, героїв. Після утворення у народному світогляді культу князя-богатиря — сміливого лицаря, який жертвує життям заради спільних інтересів народу і держави, — давнім голосінням стало важко висловити весь спектр емоцій, щоб гідно оплакати загиблого. Це сприяло появі пісні-плачу, зміст яких полягав не тільки в оплакуванні полеглого героя, але й у похвалі його справ та подвигів зроблених за життя, усталені думки, що слава про нього збережеться наступними поколіннями. Згадуються подібні пісні у арабських рукописах, у них мандрівники описували похорони у слов'янських народів (переважно територія Київської Русі). Зазначені пісні стали переходом від похоронних пісень-плачів до героїчних дум у сучасному розумінні цього жанру. До появи терміну «дума» у народі існували такі побутові назви як «невольничі плачі», «лицарські пісні», «козацькі псалми».

Слово «дума» в українських писемних пам'ятках трапляється в рукописних співаниках XVII століття, віршах, літописних записах, поетиках. Тоді термін «дума» позначав елегійні, історичні героїчні пісні про лицарську смерть, про трагічні епізоди з народного життя, про сміливість і запеклість у боротьбі з ворогом. Підсумовуючи, можна зазначити, що думами називалися народні твори, складені в групу не за формою, а за змістом і характером викладу подій. Саме такого значення вони набувають у одних з найвідоміших на сьогоднішній день українських літописах Грабянки й Величка [14,183].

Зазначимо про інший жанр поезії. **Балада** (від прованс. ballar — танцювати) — жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового характеру з драматичним сюжетом [34, с.74].

Суттєвих змін балада зазнала від самого початку (12-13 ст.), коли вживалася як любовна пісня до танцю (започаткував Пон Шаптен) і

поширилася у Провансі. Згодом вони набули популярності в Італії, зокрема у творчості Данте Аліг'єрі, під впливом канцони втратила свій таночний рефрен. У 14 столітті балада набула своїх канонічних ознак у Франції, мала постійні три строфи, сталу схему римування (аб аб бв бв), обов'язковий рефрен та звертання до конкретної особи; зазнала високого розвитку в творчій спадщині Ф. Війона (1431–1463).

Балади поділяють на:

- історичні;
- ліричні;
- міфологічні;
- трагедійні;
- сімейно-побутові;
- розбійницькі;

Основні ознаки народної балади:

- жанр фольклору, віршований, ліро-епічний твір;
- невелика кількість персонажів;
- увага зосереджена на моральній проблематиці;
- напружений сюжет;
- легендна основа, фантастичність;
- драматична, часто несподівана розв'язка;
- наявний оповідач;
- діалоги і повтори;
- невеликий обсяг.

В українській літературі балада жанрово споріднена з думою та романсом, яскраво виражена у творчій спадщині П. Гулака-Артемівського, І. Вагилевича, раннього Т. Шевченка та ін., сягає другої половини XIX століття (Ю. Федькович, Б. Грінченко та ін.); напружений сюжет у ній розвивався на фоні переважно грозової природи, бурі, подеколи з фантастичними ознаками [12, с.325].

Соціально-побутового змісту балада набула у другій половині ХХ століття, не втратив при цьому драматичної напруги. В українській літературі яскраво представлена доробком І. Драча, одна із збірок якого вмотивовано отримала назву «Балади буднів» (1967)), підкреслюючи умисне заземлення традиційно баладного пафосу [12, с.326].

Традиційно існував ще один різновид лірики, який найточніше передавав переживання за допомогою різноманітних мовних засобів – це пісня.

Пісня — словесно-музичний твір для співу. Ознаки жанру лірики — строфічна будова, повторюваність строф, поділення заспіву та приспіву (рефрен), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, проста синтаксична будова [34, с.535].

Відомі й інші підходи до окреслення поняття «пісня». Пісня - літературний жанр, який поєднується з допомогою поезії та музики. Вона може бути віршем ліричного характеру або ліро-епічним твором, інтонаційно мелодична, призначена для співу. За походженням цей жанр сягає давнини [12, с.297].

Фольклорну пісню розрізняють як жанр писемної поезії та як самостійний вокально-музичний твір, які пов'язані з літературною піснею, яка фолькролізується, набуваючи популярності та поширюється серед народу. У цей час народні пісні найчастіше стають основою для словесно-мелодичної композиційної побудови літературно-авторських пісень.

Антична пісня була важливим компонентом обрядів і супроводжувалася музичним акомпанемент, танцями чи пантомімою. Деякі різновиди пісень було створено еллінськими поетами: елегія, гімн, культова пісня, застольна пісня, похвальна пісня, пісня про кохання. Серед них елегія і ода, які згодом стали самостійними жанровими різновидами лірики. Тісний зв'язок з музикою має середньовічна пісня — канцона, альба, рондо, серенада, балада — творцями якої були трувери, трубадури, мінезингери.

Епічні твори про історичних або легендарних осіб («Пісня про Роланда») середньовіччя також прозвані піснею [34, с.550-551].

У другій половині XVIII століття всередині пісенних жанрів кристалізується пісня-романс із супроводом клавішного інструмента. Значне місце вони посідають в опері XVIII століття та інших музично-драматичних жанрах. Під час Великої французької революції започаткувався жанр масової революційної пісні. У цей період виникають такі пісні: «Марсельєза» та «Саїра» (фр. Ça ira), які стали художніми символами визвольної боротьби нації.

XIX століття характеризується початком розквіту ліричних форм мистецтва, зростанням інтересу до фольклору, пісенні жанри активно розвиваються розмежувавшись на власне пісню та романс. Кордони між ними визначити складно. Відомо, що пісня зазвичай відрізняється узагальнюючим характером мелодії, яка може виконуватись з іншим текстом. Відомі такі видатні композитори 19 століття, працюючі у жанрі пісні, — Ф. Шуберт, Ж. Бізе, Дж. Россіні, М. Глінка, С. Рахманінов та ін. [12, с.298].

Українські композитори початку 20 століття також працювали у жанрі пісні, — Л. Ревуцький, «Пісня» Я. Степового, «Пісня кохання» Б. Буєвського та ін. У 1970-х — 1980-х роках активно працювали О. Білаш, І. Карабиць та інші.

Отже, еволюція жанру української поезії мала поступовий характер і пройшла певний шлях. Класифікація жанрів, співвідносних з ліричним родом літератури, може ґрунтуватися на різних принципах їх розподілу: в історичному, естетичному та філософському аспектах, за часом виникнення, особливостями мовної організації (прозаїчної чи віршової) і т.д.

Висновки до першого розділу

Здійснивши ґрунтовне опрацювання наукових джерел, доходимо висновку про те, що вчені не мають однозначної думки щодо трактування поняття «поезія», «поетичний твір». Проте більшість з них схильні до думки, що поезія – так називають літературні твори, написані віршем, а відповідно до норм віршової мови.

Поезія проявляє свою мистецьку автономію, витворюючи «другу реальність», пов'язану з довколишнім світом багатьма асоціативними каналами. Тому спроби одностороннього узагальнення її від зовнішньої дійсності, перетворення на засіб маніпулювання позаестетичних систем (політики, ідеології, релігії тощо) призводять до дискредитації сутності цього мистецтва.

Поезія – це найважливіше культурне явище, це всеосяжна мова, що передає внутрішнє прагнення людини жити, це головний засіб самоствердження, що дієвим важелем, прогресу, творчості.

Світова лірична поезія веде свій відлік з творчості великих поетів античності (Піндар, Сапфо, Анакреон, Гораций, Овідій). Витоки української лірики криються в усній народній творчості. Світову славу Україні принесла спадщина видатного поета та мислителя XVIII століття Г. Сковороди. Могутніми акордами зазвучав голос українського народу у творчості Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся, В. Самійлика. У літературі XX століття зразки високохудожньої, новаторської лірики дали П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, М. Зеров, М. Драйв-Хмара, А. Малишко, В. Симоненко, В. Стус.

Жанр є одним з головних аспектів дослідження художньої єдності й багатоманіття художнього літературного явища. Саме через аналіз цього поняття за умови системного розуміння можна з'ясувати головні ідейно-естетичні характеристики окремого періоду розвитку літератури чи творчості окремого письменника.

Залежно від масштабів зображення подій і персонажів, поезія дуже багата на свої жанрові різновиди, а саме: акровірш, елегія, думи, балади, пісня та ін.

В ліриці процес жанрової еволюції сьогодні привів до того, що дедалі частіше з-під пера особливо обдарованих поетів виходять твори, які не відповідають жодному з відомих жанрових параметрів. Унаслідок цього дослідники пропонують взагалі відмовитися від традиційного жанрового поділу ліричних творів і перейти до їх ідейно-тематичної класифікації. За такими принципами лірика поділяється на громадянську (або політичну), філософську, пейзажну, інтимну.

Таким чином, художньо-образна словесна творчість, в якій мова використовується з естетичною чи евокативною (знаково-символічною) метою окрім або замість самої денотації. У вузькому розумінні поезія - ритмічно організоване мовлення, що постало на основі конкретно-історичної версифікаційної системи і є відмінним від прози. Подеколи цим поняттям означають віршовані твори певного автора, нації чи епохи.

РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Тематична і жанрова палітра поезії Т. Шевченка

Творчий доробок Т. Шевченка став важливою сторінкою в історії української літератури відкривши новий крок у розвитку культури України. Ствердивши критичний реалізм в українській літературі, започаткувавши її революційно-демократичний напрям.

Уперше ім'я Т. Шевченка стало відомим півтора століття тому, коли на теренах Російської імперії в Петербурзі вийшла невелика за розміром книжечка «Кобзар», поезія якої мала різноманітну тематику та жанрову специфіку. Зробивши автора цього видання винятковим явищем в історії України - вийшовши з низів простого трудового народу, він здобув всесвітню славу.

Поезії збірки «Кобзар» умовно поділяється на чотири основні тематичні жанрові групи, зумовлені засадничими жанровими джерелами: 1) пробіблійні жанри поезії; 2) фольклорна жанрова група; 3) група, зумовлена світовою поетичною традицією (нечисельна); 4) найменше представлена за чисельністю, але присутня в «Кобзарі», «риторична», жанрова група, форма якої постає із джерела вітійства, - святкового, дидактичного, літургійного, - яке було мало розвиненою давній українській культурі. Також помітна нерівномірність розвитку та формування кожної жанрової групи. Наприклад, фольклорна жанрова група поезій Т. Шевченка, зважаючи на склад розміщення творів у ранньому виданні 1840 року, з'явилась першою.

Виразним жанром у творчому доробку митця є думка. Жанрова її ідентифікація виявилася такою складною. М. Бондар відніс думку до «медитативно-повістувальної поезії» [7, с.174-176], наголошуючи, що таку лірику характеризує «розгорнута в часі дія, вчинок ліричного героя чи

персонажа, відрізок його «житейської» історії вихоплені з епічної течії стихією ліричного почуття; вони в ньому начеб існують» [7, с.173].

Ф. Пустова зазначила, в жанрі думки «поетика народних пісень поєднувалась з поетикою романсу» [43, с.201]. В. Смілянська запропонувала віднести «Думи мої, думи мої» 1840 року написання до «вишуканої форми літературно-романтичної елегії» [56, с.205]. Жанр думки навіяний козацьким фольклором, ритмомелодикою народної тужливості пісні-медитації та був збагачений філософемами буття Т. Шевченка.

На думку Ф. Пустової, приналежними до жанру думка у творчості письменника є: «Тече вода у синє море», «Вітер буйний, вітер буйний», «Тяжко-важко в світі жити», «Нащо мені чорні брови», «Вітер з гаєм розмовляє», «Не женися на багатій», «Дівичії брови», «Не завидуй багатому», «Не так тії вороги», «Як маю я журитися», «Ой по горі роман цвіте», «Ой маю, маю я оченята». Проте сам автор вважав думками тільки перші чотири із цього списку.

Жанр думки презентує ритмомелодійну сваволю, використовуючи різні віршовані розміри та різку кількість стоп у рядку, а також різні строфічні структури. Він також демонструє певну незалежність від системного римування. У ньому забагато риторичних фігур оклику, звертання, розпачу, критики тощо. Меланхолійно-споглядальний тип світосприйняття, представлений у жанрі думки, був надзвичайно близьким Шевченкові, тому рудиментарно «думка» представлена і в інших, зокрема у поемах, де вона поглинається сюжетним ментальним спрямуванням текстів, найчастіше розчиняючись сповідально-емоційних речитативах, як то маємо у поемі «Єретик»:

«Як той явір над водою,
 Степан похилився,
 Щирі сльози козацькїї
 В серці запеклися...» [77, с.201]

Характерно, що шевченківські «думки» мають спільне тематичне поле - сирітство, мандри, нерозділене кохання, туга за мрією.

Лірична творчість Т. Шевченка формувалася на кращих здобутках світової літератури, опанувавши її традиції, видатний поет створив свій ідіостиль, надавши жанру послання ідейно-естетичного стилю. Зазначений жанровий різновид виразно домінує та визначально окреслює форму поеми «І мертвим, і живим...», що у творчості поета є класичним прикладом послання. Ліричні послання справжнім адресатам також вважаються окремим видом цього жанру (Марку Вовчку, М. Гоголю, Г. Квітці-Основ'яненку, М. Костомарову, І. Котляревському, Ликері Полусмак, В. Штернбергові, М. Щепкіну, досі невідомої шевченкознавцям маленькій дівчинці Мар'яні та сестрам Надії і Ярині Тарновській), сюди ж відносять присвяти до ліричних і ліро-епічних поезій (Якову де Бальмену, В. Жуковському, Я. Кухаренку, М. Щепкіну). Ці люди виступають внутрішнім зображеним адресатом, або зовнішнім, якому присвячено твір.

Потрібно зазначити таку закономірність, чим глибші особистісні переживання адресата стосовно обраної теми, тим більшої корпоративної (загальної) ваги вона набирає.

Отже, послання передбачає неординарний зв'язок між адресантом та адресатами. Останній, у свою чергу, спеціально використовується у множині, оскільки коли говориться про одного адресата, за ним вгадується певний загал; мета прихована в посланні виводить його далі спілкування двох осіб [55, с.10].

Сакральним текстом обумовлена пробіблійна жанрова група ліричних творів поета, прямо почерпнута зі Святого Письма. Збірка Т. Шевченка «Кобзарь» в українському романтизмі виявляє такі жанри та проти жанрові (модефікації) форми: молитва й антимолитва («Та не дай, Господи, нікому»), сповідь («То так і я тепер пишу»), псалом («Псалми Давидові»), заповіт («Як умру, то поховайте»), притча («У Бога за дверима лежала сокира»), повчання (початок поеми «Катерина»), одкровення («Пророк»), видіння («Кума моя і

я»), диво («У наші раї на землі», «Ісаїя. Глава 35»), осанна початок поеми «Марія»), бурлескна осанна («Якби-то ти, Богдане п'яний») тощо. У Шевченковій творчості зазвичай існують контраверсійні пари жанрів: молитва - антимолитва, осанна - антиосанна, пророцтво - лжепророцтво та ін. У західноєвропейському романтизмі чисельність жанрів, які своїм походженням завдячують святому письму є мізерною, на відмінну від українського. Частіше у західноєвропейському романтизмі ці жанрові форми існують як інтертекстуальність. У його творчості представлені всі названі жанри у розвиненому стані. Адаптація жанрових ознак сакрального зразка для нього надзвичайно характерна.

Шевченківські молитви мають внутрішню тематичну градацію. Зразок прохальної молитви містить «Гамалія»:

«О милий Боже України!

Не дай пропасти на чужині,

В неволі вольним козакам!

І сором тут, і сором там —

Вставать з чужої домовини, На суд Твій праведний прийти,

В залізах руки принести,

І перед всіми у кайданах

Стать козакові...» [77, с.151]

Особливості цієї молитви складають: її незавершеність, адже козакові не дають договорити і молитва не вимовляється до кінця; вимовленість молитви - ознака приниження та неволі, ознака відсутності свободи слова; національна ідентифікація Бога («Боже України»); вона є частиною великого тексту з подієвою сюжетною структурою.

Ця молитва представляє козацьку покору долі й усвідомлення нестерпності неволі. Вивершена молитва у формі самодостатнього тексту в тексті подається в поемі «Єретик», це молитва Яна Гуса за народну правду. Вона поєднала ознаки бурлескної й прохальної молитви у їхніх літературних традиціях, але ніяк не в літургійній.

Чисельністю і творчим переосмисленням успадкованих форм характеризується фольклорнажанрова група поезій письменника. Сюди відносяться: балада («Тополя»), думка («Думи мої, думи мої»), історичні («Ой чого ти почорніло, Зеленеє поле?»), козацькі («Не хочу я женитися»), колискові («Ой люлі, люлі, моя дитино») пісні та пісні про кохання («На тополю високою»), плач («Ой умер старий батько»), замовляння («Гімн черничий»), прокляття («Царів, кривавих шинкарів»), легенда («Коло гаю в чистім полі») та ін.

Найбільш поширеним у «Кобзарі» є жанр пісня, що має таку специфіку: поет у формі парафрази зберігає один або більше рядків пісні:

«Туман, туман долиною,
Добре жити з родиною.
А ще лучче за горою
З дружиною молодою» [76, с.408]

Переспіваний рядок народної пісні «Туман яром, туман долино...» тут наявний. Наступною стійкою властивістю жанру пісні у творчості кобзаря є наявність у ній паралелізму. Віршовий паралелізм у творчості Т. Шевченка має дуже багато варіацій, починаючи від алітерації («Неначе ляля в люлі білій...»), завершуючи складним рефреном («Царям, кривавим шинкарям»). У цьому плані дослідження текстів поета є найбільш повним. Особливо багато уваги приділено дослідниками проблемі співвідношення фольклорного паралелізму та Шевченкового. Плідність досліджень віршових форм шевченкових паралелізмів наголошує смислотворчу функцію такого підходу на всіх текстових рівнях «Кобзаря».

Жанр пісня у Шевченка - наскрізний: «пісні» входять до складу багатьох творів, не боїться він і повторювати деякі пісні чи навіть рядки із них, особливо ті, які стосуються нещасливої козацької долі. Окремі рядки народних пісень різних жанрових груп (танцювальні, любовні, журливі, жартівливі) знаходяться в «Кобзарі», утворюючи власну мнемосхему

поетики та сприяючи смислопородженню в тому напрямі, який потрібен автору для внесення народної точки зору на світ.

Значну групу у «Кобзарі» складають пісні про сирітство. Наприклад, авторська пісня «Ой умер старий батько...» образно, сюжетно й композиційно споріднена з аналогічними фольклорними піснями. Образи рути, сироти, дівочих надій глибоко укорінені у народній творчості. Поет не прагне їх чимось перевершити. Вона поєднує ритмомелодику плачів із символікою дівочих та сирітських пісень, авторське втручання фіксує на сюжетно-композиційному рівні як нагнітання події, як фатум неолі. У пісні «Якби мені, мамо, намисто...» відчутна трансформація дівочої пісні у слізну медитацію з оскарженням долі. Пісенний приспів автор також зберігає. Характерно, що вправність Т. Шевченка-пісняра проступає також і через збереження мелодико фольклорного джерела. У нього є пісні, в яких мелодія збережена ретельно (наприклад, «Утоптала стежечку через як» (1848)).

Крім того, пісні Т. Шевченка мають стійкі жанрові характеристики:

- використання фольклорних ремінісценці;
- часте використання фольклорного віршового паралелізму та символіки;
- пісенні рядки часто пронизують твори, які за жанром не є піснями (наприклад, «За байраком, байрак» з циклу «У казематі» 1847);
- строфіка Шевченкової і фольклорної пісні зазвичай не співпадає;
- пісенні приспиви та рефрени Шевченко використовує тільки як ідеологічний наголос;
- всі пісні Шевченка тужливі та представляють собою ментально достеменну копію українця з притаманною йому особливою щирістю та безмежною сердечністю.

Провідною особливістю Шевченкових переспівів народних пісень можна назвати підсиленням представленого у першотворі модусного значення до рівня епатажного, афектованого або його заміну на супротивне. Зокрема, танцювальні пісні можуть набувати сумних сенсів, тужливості –

гармонізуючих чи бунтарських. Прикладом «переродження» художнього модусу може служити поезія «Якби мені, мамо, намисто», де танцювальний ритм резонансом перехоплює рефрен «Безталанна я», утворюючи зміну модусу у зворотному сенсі. Найчастіше у «Кобзарі» спостерігається зміна веселого модусу на тужливий, як то у пісні «У перетику ходила», де чисельні збавлення парубків так і не завершаються сватанням. Веселість крізь сльози – емоційна константа пісень Т. Шевченка.

Жанрова група поезій світової традиції віршування у поета має виразне рецептивне забарвлення, яке він не намагається приховати. Насамперед серед жанрів цієї групи необхідно зазначити поему: ліро-епічну («Катерина»), епічну («Гайдамаки»), сатиричну («Сон», «Кавказ»). Жанр поеми вигадувати Кобзареві не прийшло внаслідок актуальності цього жанру у світовій традиції, яка спостерігається ще задовго до проявлення романтизму. У спадку Т. Шевченка також зустрічаються поетичні традиції світового жанру та літератури романтизму, наприклад, у творчій спадщині письменника часто трапляються: вірші-присвяти («А.О. Козачковському», «Ликері»), нищінські вірші («Анумо знову віршувать», «Н. Т. Великомучинице кумо»), вірші-орації («Світе ясний! Світе тихий»), вірші-ламентациї («І мертвим, і живим...»), вірші-містерії («Великий льох»), епіграми («І день іде, і ніч іде»), антитетичний вірш («Тим неситим очас», «Не так тії вороги»), автолог («Садок вишневий коло хати»), «подражаніє» («Подражаніє сербському», «Подражаніє Едуарду Сові»), плач («Плач Ярославни») значно впливають на Шевченкову поезію. Також помітний слід у вигляді зредукованих ознак залишили жанри майже не представлені у «Кобзарі», – елегія, ідилія, панегірик, акровірш, ода, тощо.

Стосовно епіграми варто зауважити, що вона також недостатньо розвинена у поезії Шевченка. Дмитро Чижевський зауважував, що «епіграма – старий клас поезії». На його думку, романтична теорія поезії зруйнувала старі форми в останньому столітті, письменники відмовилися від старих «жанрів», які були актуальними більше тисячоліття, слово «епіграма» набуло

новий сенс, у тому числі в слов'янських літературах. [44, с.47]. Якщо взяти до розрахунку ту поправку до жанру епіграми, яку запропонував Д. Чижевський, то деякі твори Шевченка можуть бути визнані дотичними до епіграми, зокрема її першої ознаки: «стара епіграма та епіграма західного бароко, латинська та народні мови, знали два основні засоби, що підвищували естетичну якість мініатюрного вірша». Ними були повторення деяких слів, зокрема тих, які роблять притиск, логічний «наголос», який часто пов'язані з думкою, що її сформовано у форму епіграми. Другою ознакою стало співзвуччя, внутрішня рима чи асонанс [44, с.49].

До епіграфічних творів можна віднести: «За що ми любимо Богдана», «І день іде, і ніч іде», «І Архімед, і Галілей» та ін. шевченкова епіграма глибоко філософська та заряджена критичним ставленням до дійсності.

«Риторична» жанрова група поезій Т. Шевченка відображає особливу увагу поета до мовного спілкування, зокрема не тільки простого народу, а також письменного. Саме ця жанрова поетична група засвідчує приналежність Т. Шевченка до давнього українського письменства, а також обізнаність із різними українськими школами вітійства. Сюди відносяться поезії зі слідами різних типів риторики: полемічне («Згадайте, братія моя...»), святкове («Напевне видумали свято»), літургійне («У неділеньку у святу»), дидактичне («Дурні та гордії ми люди») вітійства, морально-етична бесіда («У Вільні, городі праславнім»). Це найменша група поезій лірика, але вона продиктована конкретним риторико-версифікаційним джерелом і застосовувалась автором з метою збільшення дидактичних кодів лірики у плані пророцтва.

Орієнтованість на змістовне вираження передусім штовхала Т. Шевченка на повторне використання улюблених мотивів, які у свою чергу пов'язані з жанрами, тож дифізізність проявлялась тим більше, чим більший обсяг мав залучений іншожанровий мотив, образ, зредукowana філософема. Жанрова система «Кобзаря» характеризується переживанням дифузних

жанрів, що засвідчує складну ситуацію перетворення жанрової системи української літератури романтиками в цілому, а не тільки Т. Шевченком.

Визначне, неперевершене місце у формулюванні почуття національності й українськості, безперечно, зайняв Т. Шевченко. Ідеями свободи і єдності пронизані майже всі твори поета. Та це й не дивно, враховуючи, що революційність письменник черпав із тогочасного політичного життя, саме тому його твори різного періоду різняться за своїми закликами.

У ранньому періоді творчості починається засуджується самодержавно-кріпосницький лад і робляться заклики любові до рідної землі попри все. Яскравим прикладом є вірш «О люди! Люди небораки!»:

«О люди! люди небораки!
 Нащо здалися вам царі?
 Нащо здалися вам псарі?
 Ви ж таки люди, не собаки!» [27, с.321]

Ще задовго до появи Кирило-Мефодіївського товариства у передмові до поеми «Гайдамаки» письменник уперше висловив демократичну ідею об'єднання слов'янських народів:

Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита,
 Нерозмежованою останеться навіки
 Од моря і до моря - слов'янська земля [27, с.63]

В другому періоді, що триває до арешту письменника весною 1847 р., спостерігаємо тільки бурхливі заклики до повалення російського режиму та зародження думки самостійності України. У творі «Кавказ» він негативно засуджував не тільки дії влади, а й виступає проти втручання церкви в справи держави, вважаючи, що вона повинна бути відсторонена від держави, щоб не ламати християнські заповіді:

Коли одпочити ляжеш, Боже, утомлений?
 І нам даси жити? [27, с.280].

Кожен твір віднесений до цього періоду закликав українську еліту єднатися та об'єднувати народ. Але вона все одно була піддана нищівній критиці. Т. Шевченко сподівався, що націю можна об'єднати задля визволення України та кожного її жителя.

Поруч з героїчними постатями величних борців, месників нації та історичними діячами визвольного руху у творчості Кобзаря простежується сильний, прекрасний і морально чистий образ трудящої жінки-матері, дівчини, коханої, сестри. Г. Рильський вважав, що такого вогняного культу обожнювання материнства, жіночого кохання і муки немає, ні в одного зі світових поетів. Незважаючи на нещасне особистісне життя, найчистішу й найвищу красу цього світу т. Шевченко вбачав у жінці, зокрема у материнстві [43, с.102].

У кожному рядку «Кобзаря», який починається поемою «Причинна», написаних знесилою рукою поета на порозі смерті, – безупинні роздуми про роль і місце жінки в людському суспільстві. Чимало наукових розвідок відомих шевченкознавців присвячено дослідженню цього аспекту творчості поета. Варто пригадати цикл шевченкознавчих праць І. Франка [76, с.398] та М. Рильського [55], самобутню працю М. С. Шагінян [66], роботи Д. В. Чалого [63, с.30-47], К. Дорошенка [19, с.99-106], низку публікацій Й. М. Голумбйовського [12, с.103-109].

Емпатія, співчуття Кобзаря до своїх героїнь були настільки повними, що висловити його в невеликому ряді творів поет не міг інакше, як у формі ліричного монологу жінки («Лілея», «Русалка», «Нащо мені чорні брови...» тощо). Проте у створенні галереї літературних жіночих образів Шевченко принципово пішов новаторським шляхом. Традиційно література ставила жінку на п'єдестал, де вона ставала предметом оспівування, обожнювання, метою любовного прагнення або навпаки об'єктом ганьби, осуду. Сучасна Шевченкова література стала «зоною юрисдикції» для чоловіків, адже суспільство здебільшого дивилася на явища навколишнього світу «чоловічими очима». Шевченко ж докорінно змінив образ жінки, зробивши

відношення до жінки основою оцінювання справедливості, моральності, соціального розвитку суспільства, він поставив її центром обертання усього суспільного життя [47, с.101].

Як і для багатьох сучасників поета, основним «полем боротьби» жінки за людську гідність і незалежність, були інтимні стосунки. Переважна більшість балад, поем і ліричних творів у «Кобзарі» Шевченка оповідають про боротьбу жінкою за право вільно та щасливо кохати. Автор майстерно підкреслює це у своїй поемі «Тополя», де радить жінкам: «Кохайтеся, любіться, як серденько знає!» [47, с.57], хоча сам поет поки що не може віднайти позитивне вирішення любовної колізії. Нерідко кохання приводить ліричних героїнь збірки «Кобзар» до трагічних фольклорних символів («Лілея», «Тополя»), а іноді – до трагічної загибелі («Причина», «Катерина»). Необхідно зазначити, що закономірністю та бажаним елементом повноцінного особистого життя жінки у творах Шевченка виступає материнство. Незважаючи на важкі страждання матерів-покриток, найсумнішою для поета є життя самотніх жінок, які не змогли познати щастя материнства («Полюбилася я...»). Натяк на позитивне вирішення зазначеної проблеми наявний у поемі «Слепая», героїня якої «стид коханням замінила», і ненадовго знайшла розраду в своїй вихованій доньці [66, с.153]. Важливим кроком у розв'язанні проблеми позашлюбного материнства – жорстокого порушення канонів у статевих стосунках, спостерігаємо у Шевченковій поемі «Наймичка». На противагу нещасній Катерині, що своїм самогубством лишила себе земних радощів та прирекла сина на сирітство, а свою душу – на пекельні муки, виступає Ганна, яка віднайшла в собі моральні сили дозволяючи їй створити щасливе життя своєму сину і його родині, змінити самотню старість Трохима й Насті [66, с. 253]. Таким чином автор зміг підкреслити моральну величність материнства, подвигу, який щоденно виконують жінки, самозречення своєї героїні.

Життєвий досвіт поета дозволив йому створити велике різноманіття жіночих образів, трагічна доля яких була змальована з близьких до його кола жінок – рідних, приятельок, односельчан.

Зазначимо, що характерною особливістю творчості митця став автобіографізм, який полягає в асоціативному поєднанні епізодів біографії митця з життям його героїв, окрім цього помітним є близькість настроїв автора, ліричного героя. Автобіографічність часто знаходить своє відображення в авторських роздумах, ліричних відступах.

Саме цей жанр у творах видатного письменника має виразно соціальний характер, бо почуття, переживання тісно зливаються з моральним станом самого ліричного героя і тяжко розрізнити межу, яка відділяє думки героя від автора.

Ліричний герой у ранніх романтичних поезіях-думках («Тече вода в синє море», «Тяжко-важко в світі жити») наближений до образу козака-сироти з фольклору, який за своїми почуттями близький до почуттів тогочасного поета (туга за рідними та Україною, самотність), хоча ці потерпання були лише частиною спектру емоцій молодого Тараса Григоровича.

Окрім романтичних рис, ліричні герої «На вічну пам'ять Котляревському», «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «До Основ'яненка» має риси великої життєвої конкретності, що є перехідним до авторського «я» з'явившегоя у період «трьох літ».

Зростання реалістичного методу художнього відображення дійсності помітно зросла у творчості Кобзаря і набула вагомого елементу автобіографії, який підпорядковано створенню художньо типізованого образу автора-оповідача. Образ оповідача в поемах «Гайдамаки», і «Катерина» вводить автобіографічні моменти за асоціативними принципами: спогади поета – блукання Катерини:

«Далекий шлях пани брати,
Знаю його, знаю!...» [76, с.34]

кохання Яреми до Оксани - і зіставлення:

«Таким я колись-то був.

Минуло, дівчата...» [76, с.73]

Яскраво авторське «я» у формі оповідача втілено в поемі «Гайдамаки», яке уособлює типізований образ поета-громадянина: сирітські блукання і дідові оповіді про Коліївщину протиставляються згадкам поета про дитинство у зверненні до критиків.

Юність, подорожі Україною і заслання змальовано в його творчості з точки зору зрілої людини, повної гіркою життєвого досвіду. Таким чином переосмислення біографічного матеріалу є психологічним перевтіленням автора в образ ліричного героя, додавання автобіографічності у створенні фантазією письменника історії є характерною рисою творчої манери автора.

Отже, Т. Шевченко майстерно використав різноманіття принципів і прийомів, моделювання дійсності і парадигматичних відношень між персонажами, щоб повноцінно розкрити психологію своїх героїв, відтворити їх цілісну єдність. Біографічні сторінки життєпису поета і авторське ставлення вимагали нових форм оповідної структури, освоєння різних жанрів поезії.

2.2. Історична тема у творчості Т. Шевченка («До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»)

Творчий доробок Т. Шевченка – виняткова сторінка в історії української літератури. Митець пройшов тернистий шлях від неграмотного кріпака пана Енгельратдтадо одного з найкращих учнів Академії мистецтв у Петербурзі, майстерного художника, автора неперевершеної збірки «Кобзар». Його творчість – це справжній скарб, найвидатніша перлина і гордість культури нашого народу, що має безсмертний вплив на майже усі напрями українського мистецтва, політики, історії і літератури.

Поезія, яка за своєю проблематикою, змістом і мистецькою цінністю стала важливою частиною поетичної спадщини України, посідає чільне місце творчої спадщини Кобзаря. Найбільша частина творів відомого митця пройнята мотивами антинасильницького протесту, прагнення до свободи, національної гідності та неприйняття кріпосного права. Представлені мотиви творчості були зумовлені окремими життєвими обставинами. Митець після звільнення від кріпацтва у 1838 році став нарешті вільною людиною, а згодом, у 1846 році, вступив до Кирило-Мефодіївського товариства. Вони, використовуючи демократичні методи, боролися за права, мову і культуру пригнічуваного можновладцями українського народу, надання йому свободи і незалежності [32, с.142].

Однією з ключових у творчому поетичному доробку письменника є історична тема. Серед них чимало історичних поем і віршів, сюжети яких яскраво зображують певні реальні події історичного минулого нашої Батьківщини, героями яких є видатні державні й історичні діячі. Це «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та ін. [16,с.294]. Великий Кобзар прагнув, щоб українці згадали про стару славу свого народу – козаччину, гайдамаччину, піднявся і скинув ненависні кайдани.

Одним із ранніх творів історичної тематики стала поезія «До Основ'яненка», написана 1839 року під ефектом від нарису Г. Квітки-Основ'яненка, який оповідав про кошового отамана Чорноморського козацького війська «Головатий. Матеріали для історії Малоросії». Поет заохочував свого старшого побратима висвітлювати історико-героїчну, патріотичну тематику, спонукав відтворювати в усій величі героїку минулого України, щоб розбудити пасивних сучасників для боротьби за соціальне й національне розкріпачення народу, тим самим не розриваючи вісь безперервності історичного часу [33, с.156].

Гарні знання історії України, захоплення постаттю отамана Антона Головатого спонукало Шевченка до різного виду творчості, так він намалював його у листі до Я. Кухаренка: «Стоїть Головатий понурий біля царського Зимнього двірця, позад нього Нева, а за Невою кріпость, де вмирав Павло Полуботок». Поет мав намір зробити і надіслати малюнок до Парижу, щоб його там відшліфували [34, с.156].

Вірш адресовано Г. Квітці-Основ'яненку, з яким на той час Тарас почав листування. Поезія свідчить про визнання і його щирої поваги до письменника і мистецького внеску в розвиток культури України. Т. Шевченко називає Г. Квітку-Основ'яненка батьком, орлом сизокрилим, отаманом, сподіваючись, що люди прислухаються до його авторитетного слова. Тому поет звертається до свого досвідченого колеги по перу, закликаючи писати про славетну козацьку славу, пробуджувати серця людей:

«бо все гине —

Слава не поляже;

Не поляже, а розкаже,

Що діялось в світі...» [60, с.120]

На початку поезії змальовується романтична картина природи доповнюючи її споминами про стару Україну протиставленій сучасній:

«Одібрана, сиротою

Понад Дніпром плаче;

Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...» [60, с.59]

За жанром цей вірш – поетичне послання, проте має набагато ширший зміст.

Поезія «До Основ'яненка» пройнята духом запорозької минувшини, але спроектована вона в сучасність: автор промовляє до національної свідомості нині сущих українців, до їхньої честі й гідності. Це роздуми митця над історичною долею України, над минувшою величчю слави запорозького козацтва, пісня-плач за знищенням козацтва [8, с.60].

Велика частина вірша, аж до завершення «Чи так, батьку отамане» – це логічно завершене коло роздумів автора про сучасне і минуле України, його біль і хвилювання за рідною землею. Це перший зразок специфічно шевченкової форми ліричного вірша – медитації на історичну тему [18, с. 108]. В певних рядках можна помітити сильний голос душі поета-гуманіста, патріота, бунтівника:

«Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине —
Слава не поляже...» [76, с.59]

Друга частина твору – послання, яке допомагає з'ясувати, що поет, вважає Основ'яненка однодумцем, поділяючи погляди на історію, просить возвеличувати героїчне минуле, розповідає про особисті муки людини на чужині, зізнається, що сам він сумнівається у своїй творчій майстерності. Композиційно й тематично, дві частини твору не утворюють органічну цілісність, але між ними простежується психологічна єдність. Зображене людське «я», що роздумує і відчуває свою приналежність до слави пращурів, стає частиною пригнобленого народу сьогодні, проклинає, сумує за рідною землею і сумнівається у своїй творчості, – це сам письменник.

На думку Ф. Пустова, така деформація жанру ніяк не вказує, що юний Тарас не міг впоратися з жанром послання, воно просто не було здатне

вмістити все багатство авторської душі, його інтелект. Зміст руйнував жанрові кордони, виводив за межі однієї форми [18, с.109].

Ідейний зміст твору полягає в зображенні болю і суму за славетними подвигами тогочасних героїв України:

«Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!» [76, с.59]

Поезія насичена засобами художньої виразності, зокрема епітетами (мова хитра, слава голосна, правдива), у тому числі й постійні (ворог лютий, лихо тяжке, море синє); порівняннями (чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче), синекдохами (кров ляха, татарина морем червоніла), метафорами (нехай ще раз усміхнеться серце на чужині), уособленнями (очерети у Дніпра питають: // «Де-то наші діти ділись, де вони гуляють?») та ін. Цікавою особливістю цього твору є використання фразеологізмів і прислів'їв («правда не поляже», «позички з'їли»), тавтологія (чия правда, чия кривда і чий ми діти), анафора:

«Не вернуться сподівані,
Не вернеться доля,
Не вернуться запорожці...» [76, с.59]

Настрій поета яскраво відображається точно дібраними риторичними фігурами: питання, оклики, звертання:

«Де ви забарились?
Верніться!» [76, с.59]

Риторичні фігури підкреслюють марність, безнадію сподівань. В історичному минулому, наголошує поет, безсмертна слава Україні:

«Наша дума, наша пісня,
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!» [76, с.59]

Митець зазначає, що найбільшим болем для нього є підкорена, пригнічена Україна, минула вітчизна славного запорозького козацтва. У ліриці поет міркує над тим, як зумовити народну думку про активний опір, про неприпустимість смиренного існування у панських кайданах.

За рік до написання поезії «До Основ'яненка» поет створив невелику поему «Тарасова ніч» (у 1838 році у Петербурзі), яка відтворює події травня 1630 року. У поемі митець звернувся до теми осмислення рідної історії. Протиставлення героїчного минулого, свободолюбства, мужності й нескореності учасників визвольного народного повстання на Україні 1630 року принизливому, рабському становищу Шевченкових сучасників - такий головний мотив поеми [38, с. 150].

Поему «Тарасова ніч» Т. Шевченко присвятив видатній історичній події 1630 р. - перемозі козацько-селянських військ, очолюваних провідником національно-визвольного руху українців Тарасом Трясилом, над польсько-шляхетською армією на чолі з Конецпольським під Переяславом. Загарбницька армія зазнала катастрофічної поразки. Польський історик П'ясецький із сумом зазначав, що в ті дні в боях із козаками «поляки втратили більше війська, ніж за попередні польсько-шведську та польсько-московську війни» [31].

Доцільно зазначити, що перемога козацько селянських військ на чолі з Тарасом Трясилом в 1630 р. стала провісником майбутніх перемог українського народу над королівсько-шляхетською Польщею під проводом Богдана Хмельницького в 1648-1657 рр.

З-посеред сміливих ватажків селянсько-козацьких повстань кінця XVI ст. - Тараса Федоровича (Трясила), Северина Наливайка, Павла Павлюка (Бути) і Якова Острияниці - з особливим натхненням великий Кобзар оспівав першого з них. Наскрізним є образ кобзаря, який оспівує перемоги козаків над ворогами України. Тут почуття гордості за доблесну славу предків поєдналося з тугою:

«Була колись гетьманщина,

Та вже не вернеться» [76, с.44].

У поемі Т. Шевченко закликає свій народ завжди пам'ятати подвиг козаків і готуватися проти боротьби з новими сучасними ворогами українців, «поганців», що запанували над «дітьми козацькими». Завдяки мотиву «годі журитися» та заклику «покепкувать з вороженьків» поема набуває оптимістичного звучання, закликає до рядів лицарів національно-визвольної боротьби нових воїнів [76, с.167]. Письменника радує перемога запорожців, гетьмана Тараса Федоровича він називає сизим орлом, що взявся «віру рятувати». Шевченко одночасно сумує, оскільки сьогодні над внуками Трясила, дітьми козаків, нависла нова загроза, нові пани-катівники. Разом з козаком Тарас-поет проливає гіркі сльози, бо топчуть українську землю вороги:

«Була колись козацькая
І слава, і воля,
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля» [76, с.45]

Історичні рани України крляли серце юного Тараса, що з малого віку жевріло вірною любов'ю до Батьківщини. «Тарасова ніч» викриває знищувачів гетьманщини, яка стала формою правління українського державності. Це «москалі, орда і ляхи». Як перші з них боялися навіть самої згадки про нашу козацьку державу, свідчить секретне розпорядження Катерини II: «... должностараться, чтобвек и имягетьмановисчесло» [16, с. 86]. Не щезло - саме завдяки Шевченкові відносилася історична пам'ять народу:

«Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки? Гетьмани?» [76, с.45]

Славетне минуле України зіставляється з ганебним під'яремним станом вітчизни XIX ст. Осмислюючи історичну долю України митець надає читачам про необхідність особистого державного устрою.

Відомий літературознавець І. Дзюба зауважив, що Т. Шевченко шукав у минулому традиції героїзму та свободи, маючи на меті віднайти надію, силу, приклад для боротьби за сучасну Україну [18, с.158].

Варто розглянути образ ночі в поемі. Ніч – символ суспільного мороку. Немає народіві світанку, бо в цій ночі засвітив місяць і «зірки засіяли». Це робить зміст твору оптимістичним, збуджує віру у кращу долю народу в майбутньому, бо місяць і зорі – це джерело світла, а не мороку. Не менш важливим є образ могили, що є символом минулого України. Зображуючи минуле нашого народу читачі краще розуміли сучасне. І. Франко вбачав у ранніх шевченківських поемах на історичну тематику «не тільки бездоганну пластичність образів, а й основи історичної мудрості» [44, с.97].

Поет, що на власні очі бачив страшну руїну, заповідяну народіві російськими колонізаторами, не може написати спокійно - з глибини його серця виривається скорботний вигук болю:

«Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!» [76, с.45]

Поема «Іван Підкова» спочатку отримала назву «Виправа на Цариград», написана 1839 року в Петербурзі й уперше опублікована у «Кобзарі» 1840 року. Після «Тарасової ночі» він став другим твором Шевченка, який присвячено минулому України, а саме – морським походам козацтва в Туреччину [27, с. 227].

Іван Підкова - реальна історична особа, заможний молдавський господар, проживавший у XVI столітті і очолив визвольну боротьбу молдовського народу проти турецько-татарських загарбників. Найбільшої активності цей супротив набув, коли Іван Підкова йде до козацького війська

[19, с. 202]. Дослідник І. Срезневський зауважив, що на Запоріжжі цей козацький лицар був відомий і як Серпяга. Іван Підкова мав велику славу серед козаків. Вбивство гетьмана, підступність його арешту, спричинили хвилювання серед козаків і великої частини населення. Коли Підкова прибув у Січ історично невідомо. Під час гетьманування Богдана Ружинського він уже заробив репутацію відважного і розуміючого військову справу козака, завдяки чому став полковником. А після уходу Б. Ружинського - козаки обрали Івана Підкову гетьманом [17, с.114].

За жаром «Іван Підкова» - епічна поема. У ній митець змалював морський похід, зокрема його початок (своєрідним продовженням цієї тематичної групи творів є історична поема «Гамалія»). У творі митець подає розсіяні згадки про минуле і співставлення його з майбутнім:

«Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати»,
«Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили» [76, с.61].

У поемі чітко виділяється загострене почуття громадянства і національної гідності, предметом творчого осмислення є історичний шлях і доля українського народу.

Згадуючи, як панували запорожці, поет дає при тому: «добували і славу, і волю». Сумуючи, що від козаків лишилися лише могили на згадку, поет разом з тим зауважує, що ті могили «розмовляють» з вітром про волю. В іншому місці, згадуючи про ті самі пам'ятки українського минулого, Шевченко, ще ясніше визначає їх національно-визвольне значення:

«Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,

В китайку повите» [76, с.61]

Воля – основа людського життя, бо де відсутня воля не може існувати добро. До неї прагнуть запорожці, які зображуються сміливими, відважними, справжніми лицарями.

Іван Підкова – це сміливий отаман запорожців, якого дуже шанують побратими. Це герой, що очолив походи проти турків до Царграда:

«Ні землі, ні неба.

Серце мліє, а козакам

Того тільки й треба.

Пливуть собі та співають» [76, с.62]

Отаман розмовляє з козаками без шапки, виявляючи так свою повагу до них. Козаки також поважають свого отамана, називають його батьком і довіряють йому, як рідному. І довіряють не тільки свою долю, а долю своїх рідних і близьких, долю неньки-України. Івана Підкову поет зображує як героя, народного визволителя, наділеного чеснотами героїв минулого та сьогодення.

Ця невелика за обсягом поема складається з двох частин: перша – лірична, оповідач сумує за минулим народом, за старою славою козацького війська, журиться під'яремним становищем людей, усміхається у згадках про історичні подвиги. Друга частина – історична оповідь про морський козацький похід. Буря на морі зображена автором за допомогою евфонічних засобів (алітерації, асонансу):

«Синє море звірюкою

То стогне, то виє,

Дніпра гирло затопило...» [77, с.62].

Незважаючи на невеликий обсяг твору, автор детально змальовує портрет Івана Підкови: чуприна, по-козацьки заправлена за вухо, запорозькі вуста, пригасла люлька. Отаман – вправно та розважливо керує флотом, визначає найбільш зухвалу мету походу – їхати «в гості» до самого турецького султана!

Хоробрістю відрізняються усі учасника походу: вони ладні йти за своїм отаманом всюди, співають незважаючи на шторм. Цікавий діалог між Підковою і козаками: вони (хоч і певною мірою ідеалізований) зображують традиції спілкування між козаками, що вказує на певний рівень шляхетності козацького війська [39, с.152].

Морський похід продовжується: письменник не описує бій та його наслідки. Читач бачить лише невеликий фрагмент, який дає можливість відчутти історико-романтичний характер епохи, людських характерів, а також самостійно відновити в уяві перспективу розвитку подій.

Кобзар вдало застосовує для зображення різних частин поеми віршові розміри: у першій частині, де гордість за історичне минуле поєднується із сумом від споглядання сучасної поетичної дійсності. Автор використовує ямб, хорей, що урізноманітнює оповідь; друга – описова – картина написана хореем, найбільш поширеним серед народної української пісні віршовим розміром, який робить текст динамічнішим, експресивнішим.

Поема «Іван Підкова» надзвичайно актуальною: ідеали минулого співзвучні сучасності, це ідеали суспільної справедливості, свободи, протесту проти політичного гніту й усякого посягання на свободу і гідність людини, людської особистості. Поет захоплювався історичними явищами, оспівував їх, спонуканий до того ідеєю вільної України.

Найбільша з поем Тараса Шевченка називається «Гайдамаки». У її основі розповідь про історичні події 1768 р. – повстання на Правобережній Україні, відоме під назвою Коліївщина. Тоді території України, які належали Польщі, перебували під гнітом: національним, релігійним, соціальним. Поштовхом для повстанням стали нечувані розбої та знуцання конфедератів, що під гаслом оборони Батьківщини та віри від зазіхань Російської імперії утискували українців, які були православними, на відмінну від поляків-католиків. Повстання спалахнувши на Черкащині згодом поширилося на Смілянщину, Корсунь, Канів, Чигирин, Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь, Галичину і навіть на Закарпаття. Розправитися з повстанцями

Польщі допомогла зрадницька політика російського царського уряду, що зумовило поразку гайдамацького руху. Ватажки були заарештовані, Івана Гонту стратили, Максима Залізняка відправили у Сибір. Тисячі гайдамаків відправилися на звірську смерть [38, с.153].

Поема містить багато історичні факти, імена, натяки на конкретні історичні обставини, розуміння твору без знання цих подій неповноцінне. Зокрема, «ласкава пані», що надсилала повстанцям «вози залізної тарані» також історична постать. У народі поширювалися чутки про підтримку гайдамацького повстання Катериною – російською царицею. Начебто це вона постачала їм зброю - «залізну тараню». Зазначимо, що вбивство власних дітей Гонтою - художня видумка, який використав автор для підсилення трагедійного пафосу, який поширюється на всю поему.

За жанровою специфікою «Гайдамаки» - ліро-епічна романтична поема героїчного характеру з чітким соціальним спрямуванням.

Композиція поеми дуже струнка: два вступи - лірично-філософський і літературно-полемічний («Інтродукція»), одинадцять розділів та епілог. Далі післямова, яка отримала назву «Передмова», і гумористичне послання до передплатників. Ліричні відступи, де поет оцінює зображувані події і наче стає їх учасником, є особливістю композиції.

Канва твору проста: дві сюжетні лінії: одна - спалах селянського повстання, друга - особисте життя наймита Яреми та пов'язаних із ним персонажів. Ярема стає учасником гайдамацького повстання, що переплітає обидві сюжетні лінії, але основною лінією залишається доля Яреми на фоні розгортання історичних подій.

Незважаючи на героїчний характер оповіді, вона має трагічний пафос, оскільки й сам письменник болісно змальовує «кривавий банкет», страшну розправу з гайдамаками в Умані. Підсилюється трагізм сценою вбивства Гонтою власних дітей, враження від гостроти соціальних, національних і релігійних проблем, які гайдамаки, доведені до відчаю, намагалися вирішити винищенням шляхти [76, с.455].

Образ Яреми постає перед читачем з перших сторінок. «Сирота убогий», наймит-попихач у корчмі, сирота, який ніколи не знав своїх батьків. Автор нічого не розказує нам про його минуле. Можливо, головний герой – безбатченко, тому немає прізвища. Над наймитом постійно знущається хазяїн, Ярема потерпає від образ і принижень корчмара, у розмовляючи з хлопцем звертається до нього як «хам» чи «хамів сину». Проте бідний наймит не жаліється на людей чи важку долю, лише іноді плаче та продовжує свою працю.

Незважаючи на це письменник прозвав його також «сиротою багатим». Спочатку іронізуючи говорить, що хлопець багатий на латки та на дрібні сльози. Згодом розповідає, що його справжнє багатство – серце і душа. Він уміє кохати, і його взаємно кохає дочка вільшанського царя – Оксана. У коханні Ярема проявляє себе ніжним. Кохання окрилює, дарує поштовх на великі вчинки. Вступити у гайдамаки було рішенням пробудженим бажанням стати щасливим.

Тільки серед гайдамаків, борців за свободу, Ярема відчув себе справжнім і нарешті отримав прізвище – Галайда. Максим Залізняка помітив завзятість хлопця у бою. Потрійну лють, яку відчув хлопець дізнавшись про долю титаря й Оксани, хлопець спрямовує у бій. Із цього моменту він перетворюється на справжнього месника. Після визволення Оксани й одруження Ярема, вірний клятві, повертається до гайдамаків, замість того, щоб лишитися з молододу дружиною.

Ярема Галайда – збірний образ народного месника, що прагне визволення від приниження. Зазначимо, що Ярема не загинув у бою, цим письменник прагнув підкреслити безсмертя українського народу, непереборність його прагнення до щастя, до волі.

Моральні якості Залізняка, як людини і полководця, розкриваються у священній боротьбі. Під час бою він завжди у найзапеклішій битві. Прикладом для повстанців стають такі якості хлопця як завзятість і військова честь. Зовсім іншим Максим постає серед друзів, з ними він добрий,

чутливий, для гайдамаків – справжній батько, він і сам прозвав їх своїми дітьми. Через пісні співця Волоха люди прославляють Залізняка як приклад ідеального ватажка, порівнюючи його із «сизим орлом». Шевченко прозвав Залізняка «залізною силою», що є правдою, він – народна сила.

Подібно до народних пісень у поемі поряд із Максимом Залізником зображено образ Іван Гонти, уманського сотника, який виступив на боці повстанців. Іван Гонти змальовується як видатна особистість, здатна власним прикладом повести людей у бій. Розділ «Гонти в Україні» став найсумнішим, у ній присягаючись Гонти вбиває своїх дітей.

Символічною є обривчатість розповіді про гайдамацьке повстання на самому його злеті. Читачу не показують страшної розправи над «коліями», для нього образи мужніх героїв – Яреми, Гонти, Залізняка – навечно лишаються яскравими, сповненими мужності та доблесті.

Доля Батьківщини усе життя хвилювало великого Кобзаря, розмірковував він і про її майбутнє, тому у своїх творах закликав пробуджуватися від сну, боротися з поневолювачами рідної землі, шукати загублене почуття власної гідності – як у славетних наших пращурів-козаків, які ціною власного життя боронили вітчизну.

2.3. Гостра критика самодержавства у поемах «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ» Т. Шевченка

Недарма творчість Тараса Шевченка являється візитною карточкою України. До останнього подиху митець залишався вірним сином своєї вітчизни, у серці якого жевріла палка любов і ніжність, а душу не полишала туга за рідною землею. Лише у травні 1843 року, після майже п'ятнадцяти років, здійснилася найбільша мрія – Шевченко їде в Україну.

За цей довгий час спогади про поневіряння батьківщиною, тяжкі дні в кріпацтві притупилися значно притупилися в пам'яті Кобзаря. Яскравою лишалася пам'ять про безкрайні поля, величний Дніпро, вишневі садки, вибілені українські хати і співучий, працьовитий народ. Проте натомість поета очікував засмучений люд, безправність, зубожіння й убогість рідного народу. Побачена картина глибоко вразила любляче серце письменника, посилюючи гостру ненависть до самодержавного-кріпосницького ладу. Повернувшись до Петербургу, Шевченко висловив свої роздуми і сум від побаченої трагедії народу в поетичній формі, так у 1845 році була створена перша в українській літературі сатирична поема «Сон» [3, с.6-7].

Авторський підзаголовок поеми - комедія - визначає жанрову особливість поеми і підкреслює сатиричну спрямованість твору. Лише само існування царського самодержавства для автора являється комедією, існування якої робить реальною бездіяльність і «сон» народу. Автор впевнений, що змінити своє життя на краще й звільнитися від гніту самодержавців народ зможе лише самостійно збройним шляхом. Згодом думка змінилася на переконання, незрозуміле сучасникам поета прагнення «розбудити» читача, зростити почуття ненависті до царя і можновладців, пануючої антинародної верхівки суспільства [32, с.69].

Загальні принципи існування російського самодержавства змальовані у пролозі поеми. З сарказмом автор критикує найголовніші види кріпосницького ладу: жорстокість, лицемірство, ненаситність. На цьому етапі

Шевченко ще не дає оцінки тогочасної системи, але лишає зрозумілий прозорий підтекст. Іронічно описується ним суспільство, де плоди праці одних людей використовуються іншими:

*«У всякого своя доля
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину» [77, с.200]*

У цьому уривку Шевченко засуджує загарбницьку політику імператора Миколи I та його попередників. Гостро викриває автор псевдопатріотизм царя та магнатів:

*«А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..» [77, с.200]*

Не може поет змиритися з абсолютною покорою кріпаків, які *«мовчать собі, витріщивши очі!»*, думаючи, *«може, так і треба»* [77, с.204].

Поет-демократ намагається розкрити народові очі розвінчуючи твердження придворних писак про «рай» у селах України:

*«Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,*

Єдину надію! в військо oddають!» [77, с.203]

Створюючи образи кріпаків, каліки, вдови, сина-рекрута, опухлої дитини і її матері-кріпачки, покритки, пана-розпусника, поет доводить, що кріпаки потерпають від гніту царя і поміщиків, які перетворюють їх життя на пекло. Аморальність кріпосництва, де пан продає кріпаків, топче людську гідність жінки-селянки, викривається завдяки образу покритки:

*«То покритка попідтинню
З байстрям шкандибає,
Батько й мати одцурались
Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються!!
А панич не знає,
З двадцятою, недоліток,
Душі противає!» [77, с.203]*

Невдалими опинилися пошуки Шевченка «раю» в Україні, тому автор переносить читача у Сибір - далекий край, вкритий снігом, де *«людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги» [77, с.204]*. Висловом *«загули кайдани під землею» [48, с.203]* він зауважує, що то стогін народу, який став жертвою самодержавної Російської імперії, які:

*«В кайдани закуті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!..» [77, с.205]*

Російський самодержавець Микола I характеризується влучним епітетом «неситий», що був особливо ненависним поетові. Він справедливо вважав царя головною причиною усіх бід і страждань звичайного люду всієї імперії, України зокрема. На протипагу цьому образу *«серед холоду, ридань, снігів, гніту»* з безмежною любов'ю створено постать революціонера:

*«В кайдани убраний
Цар всесвітній! Цар волі, цар*

Штемпом увінчаний!» [77, с.205]

Образ хороброго борця за свободу уособлює ідеї добра, правди, самопожертви в ім'я майбутнього країни, її незалежності.

Неминучість перемоги свободи, братерства і рівності стверджується у ліричному звертанні до засланця-революціонера, спадкоємність волелюбних, визвольних ідей утверджується в наступних рядках:

*«А де ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти,
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О не ховай, брате! Розсип їх, розкидай,
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!»* [77, с.205-206]

Критикуючи наявну владу письменник не випадково обрав Сибір. Тоді місцем заслання політичних в'язнів була сибірська каторга. Історія України має відомості, що останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський був засланий на Соловки, був засланим суддею Головатим у Сибір, а також Устим Кармелюк, декабристи та всі борці з самодержавством за свободу.

Найбільше уваги автор надав змалюванню царя, цариці і придворного панства. Вдаючись до сарказму, Шевченко вдало дібрав художні засоби: епітети, порівняння, даючи знищувальну характеристику тогочасній владі:

*«Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою.
Цар цвенькає;
А диво-цариця,*

*Мов та чапля меж птахами,
 Скаче, бадьориться.
 Тут ми бачимо і панів гладких:
 За богами - панства, панства
 В сребрі та златі!
 Мов кабани гадовані -
 Пикаті, пузаті!..» [77, с.207]*

Яскраво розкривається суть експлуаторського суспільства, побудованого на приниженні простого люду в алегоричній картині мордобою. На вершині піраміди грабіжництва та свавілля знаходиться безпосередньо цар. Його солдафонська тупість і самодержавство проявляються саме у тій сцені:

*«Дивлюсь, цар підходить
 До найстаршого... та в пику
 Його як затопить!» [77, с 208].*

Це зумовлює читача зробити висновок: кулак - символ деспотизму російського самодержавства. Примарна сила самодержавства виразно викривається в сатирично-гротескній сцені з Миколою-«медведиком». Без причини цар «як крикне на самих пузатих» [77, с.208], і вони як у казці зникають один за одним, а «медведик» стає жалюгідним кошеням:

*«Що буде робити
 Мій медведик! Стоїть собі,
 Голову понуриє
 Сіромаха. Де ж ділася
 Медвежа натура?
 Мов кошеня, такий чудовий» [77, с.213].*

Поет вважає, що страх каторги викликають жандарми, чиновники, війська, без них – самодержавці смішні й безсилі. Народ має побороти свій страх царизму та знищити його. До такого висновку намагається привести Шевченко своїх читачів-сучасників.

Згадка про колишніх царів Росії стає останньою картиною в буйному морі ненависті Шевченка. Усі вони – жорстокі визискувачі, поневолювачі українського народу. Україну Петро I і Катерина II були найбільшими катами народу. Із гнівним сарказмом було їх зображено у поемі:

*«Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати! Кати! Людоїди!»* [77, с.209].

Автор не пробачає Петрові I його оманливої політики, коли володарь зігнав українських козаків на будівництво Петербургу:

*«О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах котованих!»* [77, с.210]

Петро I став винуватий у загибелі важливого серцю митця страдника – гетьмана Павла Полуботка. Він був відомим сином українського народу і все життя боровся з колоніальною політикою царату, за автономію батьківщини та відновлення гетьманства. Петро I наказав ув'язнити його у Петропавлівській фортеці, де закатований і заморений голодом той помер:

*«І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучав
У кайданах»* [77, с.210].

Отже, у сатиричній поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченко затвердив думку, що сучасний йому державний устрій уже давно

пережив себе і страшною руїною тримається лише на солдатських багнетах, придушуючи все живе й прогресивне.

Поема «Сон» - перший твір політичної сатири в історії українській літературі, викривши і засудивши мораль паразитизму й вірного підданства, пробуджуючи у народів національну самосвідомість і почуття людської гідності.

«Кавказ» - одна з найяскравіших і найпристрасніших поем серед творчого доробку Великого Кобзаря. Цього разу Шевченко не вдається до змалювання трагічної долі українців, у центрі увагу – біль народу Кавказу поневоленого росією, щире побажання перемоги у боротьбі за свободу. Ця сторінка їх історії нагадує поетові історію народу його батьківщини, змушує вкотре переосмислити важкі, буремні події та прагнення до свободи і боротьби за незалежність. Тут Шевченко вмістив заповіт для співвітчизників – боротися з несправедливістю і насильством, а також уславив сміливість, мужність і незламність борців, що мали сили з зброєю в руках виступити проти царизму і багато років боротися за свою свободу [32, с.96].

Розпочинається поема «Кавказ» зображенням величних гір, вершини яких оповиті хмарами, горем і кров'ю. Майстерно використовуючи свій письменницький талант Шевченко дозволяє нам якомога повніше уявити природу Кавказу і долю українського народу, про землю, де був прикутий до скелі Прометей – герой людства. Прометей, згідно з оригінальним міфом, кожен день піддавав катуванням орел. Він – символ волелюбства, боротьби за свободу, захисника людей, нескореної могутньої сили народу. Орел асоціюється з двоголавим орлом російського самодержавства. Цей символізм вкотре підкреслює – кожен народ безсмертний, безсмертна і його душа:

«Не вмирає душа наша,

Не вмирає воля,

І неситий не виоре

На дні моря поле,

Не скує душі живої

І слова живого...» [77, с.261].

Звернення колонізаторів до горців є центральною частиною поеми. Вони лицемірно завіряють гірський народ, що ніхто не відбере їх дім і хліб, не закує в кайдани. Лицемірство яскраво проявляється у їх прагненні *«подарувати»* горцям свої хати, а хліб їм кинути, *«як тим собакам»*. У поемі відчутний натяк на Миколу I, якого автор знову називає *«неситим»*. Царська росія на думку автора – тюрма народів:

«А тюрмі А люди!.. Що й лічить!

Од молдованина до фіна

На всіх язиках все мовчить,

Бо благоденствує!» [77, с.263].

Образ в'язниці присутній у кожній частині поеми, а у виголошеному саркастичному монолозі чутна обіцянка навчити народи *«як і тюрми мурувати, кайдани кувати, як і носить»* [77, с.265]. Згадується у творі традиційне місце заслання волелюбних борців за незалежність – *«Сибір несходимий»*. У поемі «Кавказ» митець викриває загарбницьку політику російського самодержавства, реакційну роль церкви і ворожої дворянської моралі, співчуває поневоленим, схвалює патріотичну, мужню боротьбу горців, утверджує безсмертя народу, водночас закликає до об'єднання зусиль народів для боротьби проти спільного роду - російського царату [56, с.215].

Поему «Кавказ» написана Кобзарем понад сто п'ятдесят років тому, проте й сьогодні є надзвичайно актуальною. Цей твір надає сил боротися з усіма формами та проявами насильства, навчає мати почуття власної гідності і ніколи не принижуватися.

Завдяки творчій спадщині Т. Шевченка література України, насичена ідеями гуманізму, вийшла на широкий інтернаціональний шлях історичного поступу і вивела на шлях боротьби досі заспаний народ. Він справді вийшов з низів, жив серед простих людей, всіма своїми думками і почуттями був з ним міцно зв'язаний. Твори Шевченка - найулюбленіша поезія багатьох українців, пронизана вірою у незламність людського духу, в краще майбутнє

і незнищенність людини. Пророцтвом Кобзаря було воля рідного народу, без експлуатації і гноблення [9, с.158].

Висновки до другого розділу

Під час роботи над літературним аспектом проблеми дослідження було розглянуто особливості поетичних творів Тараса Шевченка. Основні тематичні жанрові групи, що зумовлені засадничими жанровими джерелами: пробіблійні жанри поезії, фольклорна жанрова група, група зумовлена світовою поетичною традицією, «жанрова» група. Поет неодноразово звертався до таких тем як: жіночої долі, національно-визвольної боротьби, теми автобіографізму.

Жанрова специфіка поезії Т. Шевченка досить широка. Писав він балади, пісні, послання, молитви, думки, елегії, ідилії, акровірші, ода тощо.

Нами було з'ясовано, що з проблемою жанрової системності поезії письменника пов'язується цілий комплекс питань генологічної свідомості Тараса Шевченка щодо поетичних творів, їх циклізації, жанрового репертуару української поезії XIX століття. Інтенсивністю творчого пошуку Т. Шевченка була незвична.

Однією з ключових у творчому поетичному доробку письменника є історична тема. Серед них чимало історичних поем і віршів, сюжети яких яскраво відображають ті чи інші реальні події історичного минулого нашої рідної землі, або героями яких є відомі історичні і державні діячі. Це «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та ін.

Поняття свободи у Шевченка окреслюється як абсолютна гідність, активність та вільне самовиявлення людини, воно неодмінно пов'язане з поняттями добра, щастя, милосердя, що становить певну єдність та має за основу передусім християнську ідею любові до ближнього. Шевченко для нас це взірець духовності, це постать яка залишила слід не лише в історії української літератури, а й у наших душах.

Аналіз літературно-критичних джерел засвідчив, що автор майстерно використав різноманітні прийоми і принципи моделювання дійсності у

творах сатиричного характеру з метою розкрити внутрішній світ героїв, відтворити цілісний світ у його єдності.

Також було виявлено, що Тарас Шевченко ретельно відтворює й аналізує душевний світ людини, подає панораму не лише соціальних, а й психологічних типів.

Він один із тих поетів, які не боялися висловлювати свою думку, прославляти Україну, засуджувати її катів. Надію на те, що колись Україна стане вільною, що настане суд над панами. Митець засвідчує свою поезію, як потрібно любити свою землю, вірити у її світле майбутнє.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА РОБОТИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В СТАРШИХ КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

3.1. Аналіз стану досліджуваної проблеми у методичній науці й шкільній практиці

XXI століття - це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер.

Свій особистий зміст і завдання має українська література, яка розкриває глибини мистецтва поетичного слова та формує особистісну специфіку викладання та сформовані методи та прийоми. Літературна освіта в загальноосвітній школі повинна тісно взаємодіяти та забезпечувати особистісний розвиток умінь та навичок школяра, а також формують компетенції творчого читача. Важливість хронологічного принципу який формується у процесі історико-літературного або його окремих явищ, типологічних, контактних та інших зв'язків у межах дисципліни, що забезпечують літературну освіту і дозволить учням краще зрозуміти та оволодіти самотністю кожної національної літератури.

Проблема вивчення поетичних творів є досить актуальною у методиці викладання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах.

Як свідчить шкільна практика, вивчення лірики в 9-их класах на уроках української літератури передбачає дослідження особливостей поезії як літературного роду.

Над проблемою вивчення поетичних творів у 9-их класах загальноосвітньої школи працювали Н. Волошина, М. Кудряшов, О. Куцевол, А. Лісовський, О. Мазуркевич, О. Мельник, Є. Пасічник, О. Сафонова, І. Семенчук, О. Слоньовська, Б. Степанишин, Г. Токмань, К. Фролова, З. Шевченко та ін.

Основним освітнім завданням методики літератури є забезпечення активного, свідомого, міцного і систематичного засвоєння школярами курсу літератури. Йдеться не про механічне засвоєння знань, а про творче її засвоєння, коли одержані відомості переробляються у свідомості учня. Так знання створюють певну систему, можуть бути застосовані на практиці [11, с.8].

З історії літератури методика добирає, піддає педагогічній обробці вводить у шкільний курс доступні учням відомості про процес розвитку літератури від давнини до сучасності, боротьбу між різними ідейно-творчим напрямками, соціальну і мистецьку обумовленість їх змінності, періодизації української літератури, біографічні відомості і трактовки творчості письменників, зокрема творів, що вивчаються в школі [11, с.9].

Учні середньої школи, а саме 9-их класів здобувають загальне уявлення про літературну критику, вивчають окремі, доступні їм статті видатних літературознавців та письменників.

З теорії літератури в методиці використовуються відомості про сутність словесного мистецтва, його суспільне значення, особливості ідейного змісту і художньої форми творів (композиція, зображувально-виражальні засоби, літературні роди й види, стилі, методи). Учні знайомляться також з принципами аналізу художнього твору, розробленими теорією літератури і практично здійснюваними історією літератури та критикою [11, с.10].

Аналіз державних стандартів засвідчив, що вагома роль у шкільній літературній освіті приділяються питанню вивчення поетичних творів Т.

Шевченка. З метою ґрунтового дослідження окресленої проблеми мною було проаналізовано чинні шкільні програми з української літератури.

Чинні шкільні програми орієнтують учителя на виховання національної свідомої, духовно багатой, зорієнтованої на творчу діяльність особистості. Крім того, у державних стандартах зазначається, що основне завдання словесника – прищепити учням любові до літератури, виробити уміння проникати в художню тканину твору, розуміти його ідейно-тематичний зміст.

Аналіз шкільних програм засвідчив, що питанню вивчення поетичних творів Т. Шевченка приділяється значна увага. Так, чинною шкільною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класів (програма затверджена Наказом міністра освіти і науки України від 07. 06. 2017 №804) передбачено вивчення монографічної теми «Тарас Шевченко у 9 класі загальноосвітньої школи. Для текстуального вивчення пропонуються наступні твори: «До Основ'яненка», «Думи мої...», «Причина», «Кавказ», «Сон» (У всякого своя доля...), «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Катерина», «Наймичка», «У нашій раї на землі», «Доля», «Росли у купочці, зросли...», «Ісаїя. Глава 35» або «Злочинаючих спина...».

Для оглядового вивчення на історичну тематику пропонуються такі твори: «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки».

Для ґрунтового вивчення стану досліджуваної проблеми у практиці роботи школи нами також було проаналізовано чинні підручники та хрестоматії для 9 класу.

У підручнику «Українська література, 9 клас» (автори – Міщенко О.) подано біографічні відомості у монографічній темі «Тарас Шевченко», де, крім біографічних даних, матеріалу про життя і творчість митця, представлено і аналіз його поем, зокрема таких: «Гайдамаки», «Я прозрівати став потроху...», «Катерина», «Наймичка», «У нашій раї на землі...», «На пашниці пшеницю жала...», «Марія», «Доля», «Рости укупочці, зросли...».

У іншому чинному підручнику «Українська література, 9 клас (автори – Авраменко О. М., Пахаренко В. І.) подано матеріал про життєпис Т. Шевченка, літературно-критичний матеріал до аналізу творів, зокрема «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «І мертвим і живим, і ненародженим...», «До Основ'яненка», «У всякого своя доля...», «Іван Підкова» тощо.

У підручнику «Українська література, 9 клас» (автор – Пахаренко В. І.) подано матеріал про життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка представлено монографічною темою. Підручник містить різного роду завдання, проблемні запитання, завдання творчого характеру, а також таблиці, цікаві факти до вивчення творчості митця. Також наявні аналіз поезій таких як: «Рече та стогне Дніпр широкий», «До Основ'яненка», «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «Великий льох», «Ісаїя. Глава 35», «На засланні» тощо.

У хрестоматії «Українська література, 9 клас» (автор – О. М. Авраменка) представлені оригінали текстів таких поетичних творів: «На вічну пам'ять Котляревському», «Думка», «Причина», «Лілея», «Гайдамаки», «Кавказ», «Чигирине Чигирине...», «І мертвим і живим, і ненародженим...», «Наймичка», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), «Марія», «У нашій раї на землі», «Садок вишневий коло хати», «Доля», «Росли у купочці, зросли...», «Ісаїя. Глава 35»; у скороченому варіанті – «До Основ'яненка», «Великий льох», «Сон» («У всякого своя доля»), «Катерина».

З метою ґрунтовного вивчення стану досліджуваної проблеми нами було проведено й анкетування серед учнів 9 класів (Додаток А.1) та вчителів української мови і літератури (Додаток А.2) Глухівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №3 та Глухівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №2 Сумської області.

Аналіз процесу вивчення поетичних творів Тараса Шевченка на уроках української літератури в середній школі визначив хід нашої експериментальної роботи.

Дослідження проводилося у три етапи.

На *першому етапі* було вивчено літературознавчу, психолого-педагогічну і методичну літературу з проблеми дослідження, визначено вихідні теоретичні положення: мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; проведено констатувальний зріз для виявлення в учнів середніх класів сформованості умінь сприймати й аналізувати поетичні твори Шевченка.

На *другому етапі* було визначено теоретичні засади дослідження, розроблено й теоретично обґрунтовано методику формування умінь в 9-их класів аналізувати поетичні твори Т. Шевченка, проведено експериментальне навчання з метою перевірки запропонованої методики.

На *третьому етапі* було опрацьовано результати дослідження, систематизовано й узагальнено матеріали формувального експерименту.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту ставилися такі **питання:**

- з'ясувати психолого-педагогічні та методичні передумови формування умінь в учнів аналізувати поетичні твори Тараса Шевченка;
- визначити критерії та рівні сформованості умінь і учнів аналізувати поетичні твори письменника на уроках української літератури;
- виявити рівень теоретичних знань учнів про поетичні твори Шевченка;
- теоретично обґрунтувати методику формувального експерименту.

Мета констатувального зрізу – визначити рівень сформованості умінь учнів аналізувати поетичні твори Т. Шевченка на уроках української літератури, володіння ними та понятійним апаратом.

Методи, за допомогою яких здійснювався констатувальний етап експерименту, – анкетування, індивідуальні бесіди з учителями і учнями.

Програма експериментальної роботи над формуванням в учнів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка на уроках літератури розроблялася на основі результатів останніх наукових досліджень у галузі літературознавства, педагогіки, психології, методики викладання літератури.

Під час дослідження констатувальні зрізи проводилися поетапно. На I етапі з метою спостереження за реалізацією проблемного питання на уроці літератури здійснено аналіз шкільної навчальної документації, анкетування вчителів, учнів 9-их класів, проведено бесіду.

Для детальнішого вивчення стану досліджуваної проблеми нами було запропоновано анкету 10 учителям української мови та літератури різних вікових і кваліфікаційних категорій.

Анкета для вчителів української мови та літератури

1. Прокоментуйте власне розуміння поняття «поезія», «поетичні твори».
2. Ідейно-тематичний аналіз яких поетичних творів Т. Шевченка Ви здійснюєте на уроках української літератури в середніх (9 класах) загальноосвітньої школи?
3. Чи звертаєте Ви увагу чнів на особливості поетичних творів Т. Шевченка? Яких саме?
4. Які методи, методичні прийоми Ви використовуєте на уроці української літератури під час аналізу поезій на історичну тематику?
5. Які засоби Ви використовуєте для активізації навчальної діяльності учнів на уроках української літератури під час вивчення сатиричних творів поета?

Одержані нами результати відповіді на перше запитання анкети вчителів дозволяють констатувати, що 100% учителів вільно оперують поняттями «поезія», «поетичні твори».

У відповідях на друге запитання анкети 80% реципієнтів засвідчили, що яких поетичних творів Т. Шевченка здійснюють ідейно-тематичний аналіз, 20% - не дали конкретної відповіді.

Аналіз відповідей учителів на третє питання анкети засвідчив, що 100% (10) опитуваних обов'язково звертають на особливості поетичних творів Т. Шевченка, які вивчаються у школі.

На четверте запитання вчителі про такі методи і методичні прийоми, які використовують під час аналізу поезій на історичну тематику Т. Шевченка:

- метод мікрофон – 100% (10)
- літературний аналіз – 90% (9)
- інформаційне гроно – 80% (8)
- цитатна характеристика – 100% (10)
- використання наочності – 100% (10)
- складання схем, таблиць, карток – 100% (10)
- учнівські повідомлення реферати – 50% (5)
- диспут дискусії – 50% (5)
- перегляд уривків фільмів – 60% (6)
- характеристика образів – 100% (10)
- історичні довідки, екскурсії – 20% (2)
- евристична бесіда – 100% (10)
- робота з текстом твору – 100% (10)
- творче малювання – 20% (2)

На п'яте запитання вчителі зазначили такі засоби, які використовують для активізації навчальної діяльності під час вивчення сатиричних творів Т. Шевченка:

- мультимедійна презентація – 100% (10)
- аудіозапити – 80% (8)
- відеозаписи – 90% (9)
- кінофрагменти – 40% (4)

Результати відповідей учителів на запитання анкети

Питання анкети	Відповіді на питання анкети	
	Кількість	
1. Прокоментуйте власне розуміння поняття « поезія », « поетичні твори ».	10	100%
2. Ідейно-тематичний аналіз яких поетичних творів Т. Шевченка Ви здійснюєте на уроках української літератури в середніх (9 класах) загальноосвітньої школи?	10	80%
	2	20%
3. Чи звертаєте Ви увагу чнів на особливості поетичних творів Т. Шевченка? Яких саме?	10	100%
4. Які методи, методичні прийоми Ви використовуєте на уроці української літератури під час аналізу поезій на історичну тематику?	10	100%
	9	90%
	8	80%
	6	60%
	2	20%
5. Які засоби Ви використовуєте для активізації навчальної діяльності учнів на уроках української літератури під час вивчення сатиричних творів поета?	10	100%
	9	90%
	8	80%
	4	40%

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що вчителі володіють поняттям « поезія », під час літературознавчого аналізу часто звертають увагу на характеристику художнього образу у творах Т. Шевченка. Методи і методичні прийоми, якими послуговують вчителі під час ідейно-тематичного аналізу досить різноманітні – це, зокрема, метод мікрофон, інформаційне

гроно, цитатна характеристика, складання схем, таблиць, використання наочності, евристична бесіда тощо.

З метою виявлення в учнів рівня сформованості вмінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка нами було проведено анкетування серед учнів 9 класу Глухівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 Сумської області. До проведення констатувального і формувального етапів експерименту було залучено 25 учнів 9-их класів.

АНКЕТА ДЛЯ УЧНІВ 9 КЛАСУ

1. Прокоментуйте власне розуміння поняття «поезія», «поетичний твір».
2. Чи аналізуєте Ви поетичні твори Т. Шевченка на уроках української літератури? Які саме? Відповідь аргументуйте.
3. Чи здійснюєте ви аналіз образів-персонажів поетичних творів Шевченка на уроках української літератури? Обґрунтуйте відповідь.
4. Чи звертаєте ви увагу на особливості поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури? Відповідь прокоментуйте.

Проведена анкета серед учнів 9 класу засвідчила про наступні результати.

У відповідях на перше запитання 56% (14) учнів зазначили, що поняття «поезія» - це твір написаний віршовою мовою 44% (11); 28% (7) – протиставлення прозової літератури; 16% (4) – не дали відповіді на поставлене запитання.

На друге запитання учні засвідчили, що на уроках української літератури аналізують поетичні твори Тараса Шевченка й аргументували відповідь 80% (20); 20% (5) – не дали відповіді на поставлене запитання.

У відповідях на третє запитання 92% (23) учнів зазначили, що здійснюють аналіз образів-персонажів поетичних творів Т. Шевченка й обґрунтували відповідь; 8% (2) – дали неаргументовані відповіді на запитання.

На четверте запитання 40% (10) учнів зазначили, що звертають увагу на особливості поетичних творів Т. Шевченка, зокрема на жанрову

специфіку, тематику, проблематику, образну систему та ін.; 60% (15) – відповідь на поставлене питання не дали.

Аналіз відповідей учнів 9-их класів на запитання анкети

Питання анкети	Відповіді на запитання анкети	
	9 клас	
	Кіл. учнів	%
1. Прокоментуйте власне розуміння поняття «поезія», «поетичний твір».	14	56%
	11	44%
	7	28%
	4	16%
2. Чи аналізуєте Ви поетичні твори Т. Шевченка на уроках української літератури? Які саме? Відповідь аргументуйте.	20	80%
	5	25%
3. Чи здійснюєте ви аналіз образів-персонажів поетичних творів Шевченка на уроках української літератури? Обґрунтуйте відповідь.	23	92%
	2	8%
4. Чи звертаєте ви увагу на особливості поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури? Відповідь прокоментуйте.	15	60%
	10	40%

Аналіз анкети учнів дає можливість констатувати, що дев'ятикласники ознайомлені з теоретико-літературними поняттями «поезія», «поетичні твори» на уроках української літератури здійснюють аналіз поетичних творів, проте дають неповні, одноманітні, поверхові відповіді на поставлене запитання.

Констатувальний зріз дав можливість визначити такі **рівні** сформованості умінь учнів аналізувати поетичні твори Т. Шевченка: початковий, середній, достатній, високий.

Початковий (низький) рівень мають учні із слабким володінням понятійним апаратом, нестійкий інтерес до читання, відсутністю прагнення до творчості, сприймання творів та їх аналізу.

Середній рівень сформованості вмінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка мають респонденти, які ознайомлені з основними теоретико-літературними поняттями, однак не завжди правильно оперують ними; осмислення художнього твору здійснюється лише на текстовому рівні; не виявляється самостійність під час аналітико-синтетичної діяльності.

Достатній рівень мають учні, які розрізняють теоретичні поняття без чіткого формулювання; уміють характеризувати художні образи під безпосереднім керівництвом учителя, наводять приклади, проте допускають окремі неточності; виявляють певну творчу активність.

Високий рівень сформованості вмінь аналізувати художні твори мають учні, які вільно оперують теоретичними поняттями «поезія», «поетичні твори»; уміють визначати основні риси образу; самостійно здійснюють аналіз художніх творів; визначають особливості індивідуального стилю письменника, аргументують власні судження; творчо активні; мають високий рівень літературного розвитку.

Рівень сприймання й осмислення учнями поетичних творів Т. Шевченка

Клас	Загальна кількість учнів	Початковий рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий рівень	
		учні	%	учні	%	учні	%	учні	%
9	25	4	16%	11	44%	11	44%	1	4%

Проведені спостереження за процесом вивчення поетичних творів Т. Шевченка дають можливість зробити висновки, що під час шкільного аналізу поетичних творів учні допускають такі типові недоліки.

Констатувальний зріз дав можливість зробити такі висновки про стан досліджуваної проблеми у практиці роботи сучасної школи:

- учні середньої школи недостатньо володіють понятійним апаратом, який стосується аналізу поетичного твору письменника;
- в учнів 9-го класу недостатньо сформовано сприймання і навички аналізу творів Т. Шевченка;
- успішне формування умінь старшокласників аналізувати художні твори можливе за умови професійної підготовки вчителя-словесника та його методичного забезпечення.

Етапи формування умінь в учнів аналізувати поетичні твори Т. Шевченка, а саме: перший етап – репродуктивний, другий – реконструктивний, третій – творчий.

Перший етап (репродуктивний) характеризується аналітичною роботою читачів-учнів за поданим словесником зразком або детальним описом виконаного завдання. Основним завданням учителя на першому етапі є виробити в школярів уміння щодо сприймання й усвідомлення змісту поетичних творів Т. Шевченка, що служить засобом відтворення знань і адекватних розумових дій.

Другий етап (реконструктивний) формування вмінь реалізується за умови, якщо розумові дії школярів виконуються за подібністю в схожій навчальній ситуації, під час якої виробляється звичка аналітичної роботи. На цьому етапі доцільним є вироблення в учнів умінь аналізувати поетичні твори Шевченка за поданим зразком під безпосереднім керівництвом учителя.

Третій етап (творчий) передбачає формування в учнів умінь аналізувати поетичні твори письменника без допомоги вчителя та вказівок щодо послідовності виконання роботи. Активізується пошук учнями самостійного шляху відповідей на поставлені запитання.

В основному критерії перевірки ефективності пропонованої методики покладено ступінь засвоєння учнями теоретичних знань про поетичні твори, що виявляється у сформованих *уміннях* аналізувати поетичні твори:

Початковий рівень (рівень відтворення) – учень не визначає особливості поетичних творів; не вміє аналізувати образи-персонажів поезії митця; здебільшого висловлювання формуються за допомогою вчителя і ставляться окремі питання.

Середній рівень (рівень розуміння) – учень самостійно визначає окремі особливості поетичних творів митця за допомогою вчителя; частково аналізує художньо-образну систему допускаючи помилки; самостійно складає висловлення.

Достатній рівень (рівень застосування умінь та навичок) – учень/учениця оперує теоретичними відомостями про поетичні твори; визначає особливості цих творів, але припускається неточності; самостійно аргументує власну думку, наводить приклади.

Високий рівень (творчий) – учень/учениця самостійно володіє теоретичними знаннями про поетичні твори, наводить приклади; самостійно визначає особливості творів цього різновиду, а також здійснює характеристику образної системи; порівнює, вміє узагальнювати та робити самостійно висновки до вивченого матеріалу.

Під час розробки пропонованої методики нами враховувалися:

- державні стандарти базової й повної середньої освіти з української літератури;
- завдання сучасної шкільної літературної освіти;
- програмові вимоги до знань та вмінь учнів з української літератури;
- можливості формування понять «поезія», «поетичні твори» в учнів 9 класу загальноосвітньої школи;
- вікові особливості учнів загальноосвітньої школи, їх літературний розвиток, пізнавальні можливості;

- методичні форми і методи вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках літератури.

Отже, можемо зробити висновки: рівень сформованості умінь аналізувати поетичні твори поета учнями середньої школи залежить від глибини засвоєння ними теоретико-літературних відомостей про поетичні твори, від загального сприймання поезії Т. Шевченка і вироблених умінь аналізувати поетичні твори.

Отже, актуальність цієї проблеми у шкільній практиці та недостатній рівень сформованості у старшокласників умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка зумовило створення власної науково обґрунтованої методики вивчення поетичних творів Шевченка на уроках літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.

3.2. Методика вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи

Мета експериментального дослідження полягає у створенні та науковому обґрунтуванні методики вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури в старшій школі. Завдання нашого дослідження – перевірити правильність пропонованої нами методики.

З метою формування у старшокласників умінь аналізувати поетичні твори поета нами було визначено такі основні мовознавчі й теоретико-літературні поняття, які повинні засвоїти учні: «поезія», «поетичний твір», «послання», «гротеск», «ліричний герой», «псалом», «молитва».

Учитель, формуючи вміння учнів, повинен враховувати особистісний досвід школярів з системою наукових знань. Взаємозв'язок умінь і знань під час навчального процесу сприяє розвитку літературно-творчих і мистецьких інтересів, здібностей, посилює інтерес до вивчення художнього твору та глибокого осмисленого аналітичного читання, учень сприймає літературу як мистецтво слова яке спрямоване на вивчення індивідуального стилю письменника.

У сучасному освітньому процесі актуальним є вироблення умінь аналізувати поетичні твори, враховуючи національні звичаї нашої культури, загальнолюдські позиції з урахуванням українського менталітету. Пропонована нами методика вивчення поетичних творів допоможе учням під час проведення літературознавчого аналізу поезій Шевченка. Метою цієї методики – вироблення в учнів 9-их класів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка, розвивати індивідуальні здібності та забезпечити творчу активність кожного учня який має індивідуально-критичне мислення та погляди стосовно вивченого твору.

Проаналізувавши чинні шкільні програми з української літератури для 9 класу, ми визначили кількість годин відведених на вивчення поетичних творів, розробити систему уроків про життя та творчість митця.

У пропонованій нами методиці система уроків може бути визначена, на нашу думку, таким чином:

1	Т. Г. Шевченко – геніальний поет, мислитель, пророк національного відродження в Україні. Рання творчість. Перші поетичні твори баладного та елегійного жанрів («Причина», «Думи мої...») Додаток Б.1
2	Історична тематика у творчості Т. Шевченка» («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). Вісь неперервності історичного часу «До Основ'яненка». Додаток Б.2
3	Тарас Шевченко «Сон» («У всякого своя доля»). Національна проблематика періоду «Трьох літ». Поема («комедія») «Сон» і тогочасна суспільно-поетична дійсність.
4	Композиційний прийом «сну», його роль для розширення можливостей поетичного зображення. Сатиричний характер поеми.
5	Поема Тараса Шевченка «Кавказ» - пристрасний відгук на тогочасну загарбницьку політику. Продовження теми національно-визвольної боротьби.
6	Узагальнена ідея поеми «Кавказ» - неприйняття насильства, поневолення людей, осуд загарбницьких воєн.
7	«І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє». Продовження теми «землячків» у посланні. Засудження комплексу меншовартості, національного безпам'ятства та байдужості до рідної мови.
8	«І мертвим, і живим, і ненародженим...». Критичний перегляд національної історії задля перспективи її кращого майбутнього. Настрєві інтонації твору.
9	Поема «Катерина». «Вічна» тема матері й сина. Еволюція жіночого образу у творах Шевченка.
10	Т. Шевченко. Реалістично-побутове втілення теми жіночої долі в поемі «Наймичка».
11	«У наших раї на землі». Трагедія жінки-матері, боротьба за своє материнство, жорстокість народної моралі. Наскрізний ліризм творів Шевченка про жіночу долю
12	Лірика Т. Шевченка періоду арешту й заслання і після повернення з нього. «Доля»
13	«Росли укупочці, зросли...». Риси автобіографізму в образі ліричного героя. Ностальгія за ідилією родинного життя, висока філософія життя людини на землі
14	Біблія в житті Т. Шевченка. «Ісаїя. Глава 35». Світле пророцтво поета. Художня

інтерпретація творів із Книги псалмів, риси її національної своєрідності у Т. Шевченка. Глибока смута пророка занепадом моральності.

На першому уроці з пропонованої системи уроків на етапі актуалізації опорних знань учнів доцільними, на нашу думку, можуть бути наступні методи: вступна бесіда вчителя з учнями, робота з епіграфом, робота з відеопрезентацією та ілюстративним матеріалом.

Наведемо приклад одного з пропонованих методів.

Робота з відеопрезентацією

Зверніть увагу на фото. Хто на ньому зображений? Який за віком є Т. Шевченко на цьому зображенні. Опишіть зовнішність поета, риси обличчя і про що вони свідчать? Зверніть увагу на такі фото:

- Т. Шевченко «Хата батьків у селі Кирилівці»
- В. Козичев «Тарас чумакує з батьком»
- М. Самокиш «Шевченка везуть на заслання»
- М. Бурачек «Рече та стогне Дніпр широкий».
- «Тарасова гора у Каневі», уривок з фільму про Шевченка (епізод, де помираючий батько ділить спадщину між дітьми)

Наступник завданням, яке стоїть перед учнями буде робота з епіграфом де учні озвучать власну вступну думку та протягом уроку на підсумковому етапі зроблять остаточні висновки.

Учням поданий уривок з поезії «Молитва» Д. Павличка та поставлене конкретне запитання «Прокоментуйте, як ви розумієте цей вислів?» (У Т. Г. Шевченка був складний життєвий шлях. Йому довелося бачити свою рідну Україну поневоленою. Самого поета намагалися знищити, примусити мовчати, але він знайшов у собі сили не зламатися та вистояти). Ще ми повернемося до епіграфу на підсумковому етапі уроку.

На етапі сприймання, засвоєння та осмислення навчального матеріалу на цьому уроці можливими видами роботи, на нашу думку, можуть бути

повідомлення вчителя, складання «М-схеми» «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися» та ін.

Повідомлення вчителя.

Тарас Григорович Шевченко... Він був не лише творцем геніального «Кобзаря», тобто поетом, а й драматургом, прозаїком, мислителем, істориком, етнографом, фольклористом і художником (живописцем, гравером), який залишив велику образотворчу спадщину – понад тисячу творів.

Літературна спадщина Шевченка – це Кобзар, 9 повістей (із 20-ти задуманих), п'єса Назар Стодоля, кілька уривків інших драматичних творів, щоденник та листи.

Творчість Т. Шевченка відкрила новий, вищий етап у розвитку української культури. Нею був стверджений критичний реалізм в українській літературі, започаткований її революційно-демократичний напрям.

Ім'я Т. Шевченка вперше стало відомим на теренах Російської імперії, коли в Петербурзі півтора століття тому вийшла невелика за розміром книжечка «Кобзар», поезія якої мала різноманітну тематику та жанрову специфіку. Зробивши автора цього видання винятковим явищем в історії України – вийшовши з найглибших надр трудового народу, він здобув всесвітню славу.

Поезії збірки «Кобзар» можна умовно поділити на чотири основні тематичні жанрові групи, зумовлені засадничими жанровими джерелами: 1) пробіблійні жанри поезії; 2) фольклорна жанрова група; 3) група, зумовлена світовою поетичною традицією (нечисельна); 4) найменше представлена за чисельністю, але присутня в «Кобзарі», «риторична», жанрова група, форма якої постає із джерела вітійства, – святкового, дидактичного, літургійного, – яке було мало розвинено у давній українській культурі. Також можна помітити нерівномірність розвитку та й появи кожної жанрової групи. Наприклад, фольклорна жанрова група поезій Т. Шевченка, зважаючи на склад розміщення творів у ранньому виданні 1840 року, з'явилась першою.

У ранніх творах Шевченко переважно схилявся до романтики: в них бачимо його інтерес до незвичайного, яскравого і навіть таємничого, фантастичного, піднесений стиль мови, деяку розчуленість, навіть сентиментальність, захоплення історичним минулим, а це якраз основні риси романтизму. Поступово посилюється реалістичні мотиви в романтизмі Шевченка, він вносить у нього елементи соціальної сатири. Основа естетичної платформи Шевченка – правдиве зображення дійсності та висока художність, сміливе викриття антинародного ладу, активний гуманізм, впевненість у кращому майбутньому, заклик до визволення і побудови демократичної держави.

Т. Шевченко бу романтиком і реалістом одночасно: в молодості, яка схиляє до романтики, писав і реалістичні твори («Катерина»), а в зрілому віці – і романтичні («Царі», «Давидові псалми»). Часто в одному творі тісно взаємодіють і романтизм, і реалізм («Гайдамаки»). Ці два методи тісно переплітаються в усій творчості Шевченка, джерелами якої були тогочасна діяльність, фольклор і літературні традиції.

Складання таблиці «Тематика поетичної творчості Т. Шевченка»

Тематика творів	Поезія
Історична тема	«До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія».
Тема самодержавства	«Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ».
Тема жіночої долі	«Катерина», «Причина», «Лілея», «Русалка», «Тополя», «Утоплена».

Прослухавши інформацію та ознайомившись у підручнику з творчістю Т. Шевченка, складемо таблицю «Тематика поетичної творчості Т. Шевченка»

Які ж головні теми творів поета? Назвіть твори, що відносяться до певної тематики.

Робота з логічною схемою «Жанрова специфіка поетичної творчості Т. Шевченка»

Жанр	Твори
Балади	«Причина», «Гополя», «Утоплена»
Героїчні поеми	«Гайдамаки», «Гамалія»
Соціально-побутові поеми	«Катерина»
Вірші-послання	«До Основ'яненка»
Вірші-роздуми	«Думи мої, думи мої...»
Драми	«Назар Стодоля»

За аналогією до попередньої таблиці, складаємо наступну, яка допоможе нам прослідкувати не тільки тематику, а й жанрове розмаїття творчості видатного митця.

Робота з таблицею-опорою

Встановіть відповідність

1	Село, де народився Т. Шевченко		А	22 квітня 1838 р.
2	«Кобзар» було видано...		Б	Його взяли художником в наукову експедицію для вивчення Аральського моря
3	5 квітня 1847 року – це		В	У 1840 році
4	1848 рік. Поетові всміхнулася крихта куцого щастя		Г	10 березня 1861 році
5	1859 рік		Г	Третій арешт

6	Т. Шевченка викуплено з кріпацтва	Д	Перший арешт
7	Помер видатний письменник	Є	Кирилівка

Другий урок за творчістю Шевченка за темою: «Історична тематика у творчості Т. Шевченка» («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). Вісь неперервності історичного часу «До Основ'яненка».

На етапі засвоєння нових знань на цьому уроці практикуємо наступні методи, методичні прийоми роботи – бесіда за змістом прочитаного, гронування, робота із схемою «Символіка України».

Бесіда за змістом прочитаного

- Якими почуттями пройнята поезія?

(Романтичний початок. Роздуми над тим, що минуле повинно давати відповідь проблеми сучасності)

- Чому, на вашу думку, письменник з перших рядків поезії переймається тим, що зникла Січ?

(З перших рядків поезії відчувається туга за козацькою вольницею – за звитягою запорожців)

- Що має на увазі автор, коли закликає Основ'яненка *«співай же їм, мій голубе. Про Січ, про могили, коли яку написали, кого положили. Про старину, про те диво, що було, минуло...»?*

(Поет сумає за могутньою державою під назвою Запорізька Січ з її першим у світі демократичним ладом, школами, з республіканською конституцією. Саме козацтво врятувало Європу, бо було нездоланим бар'єром на шляху могутніх орд зі сходу)

- Чи використовує автор художні засоби у поезії? Які?

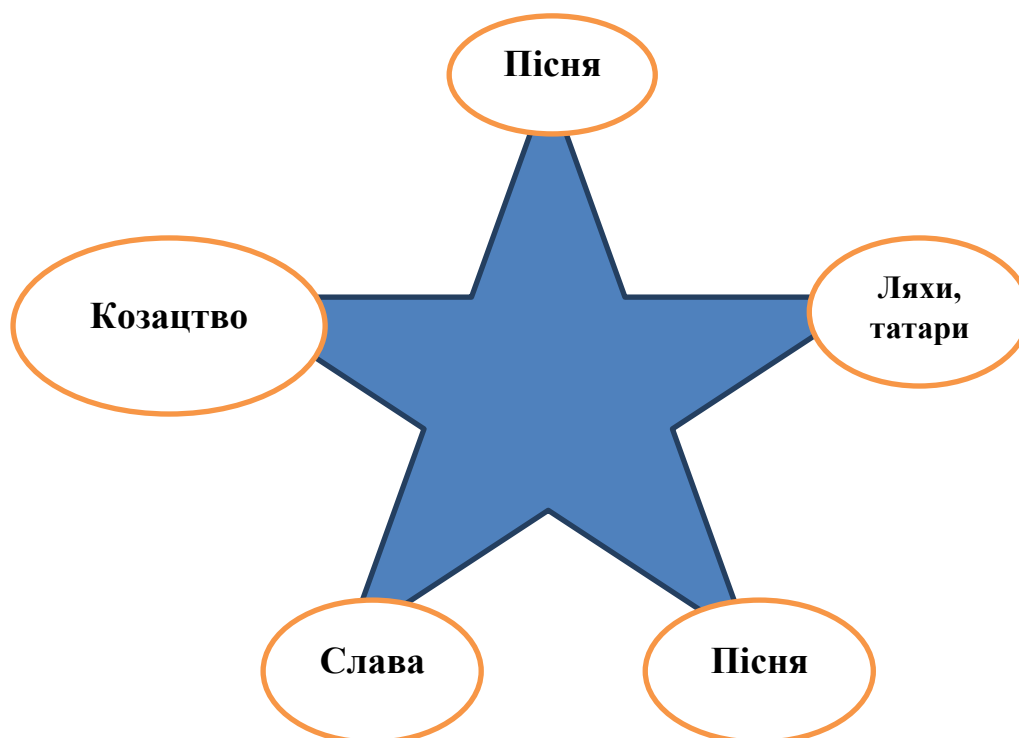
(Т. Шевченко використовує персоніфікацію: очерети запитують у Дніпра, а могили – у вітру, тирса – в степу, а чайки – у синього моря...)

- Вони не тільки запитують, а й просять повернутися. Чи можливе повернення козаків?

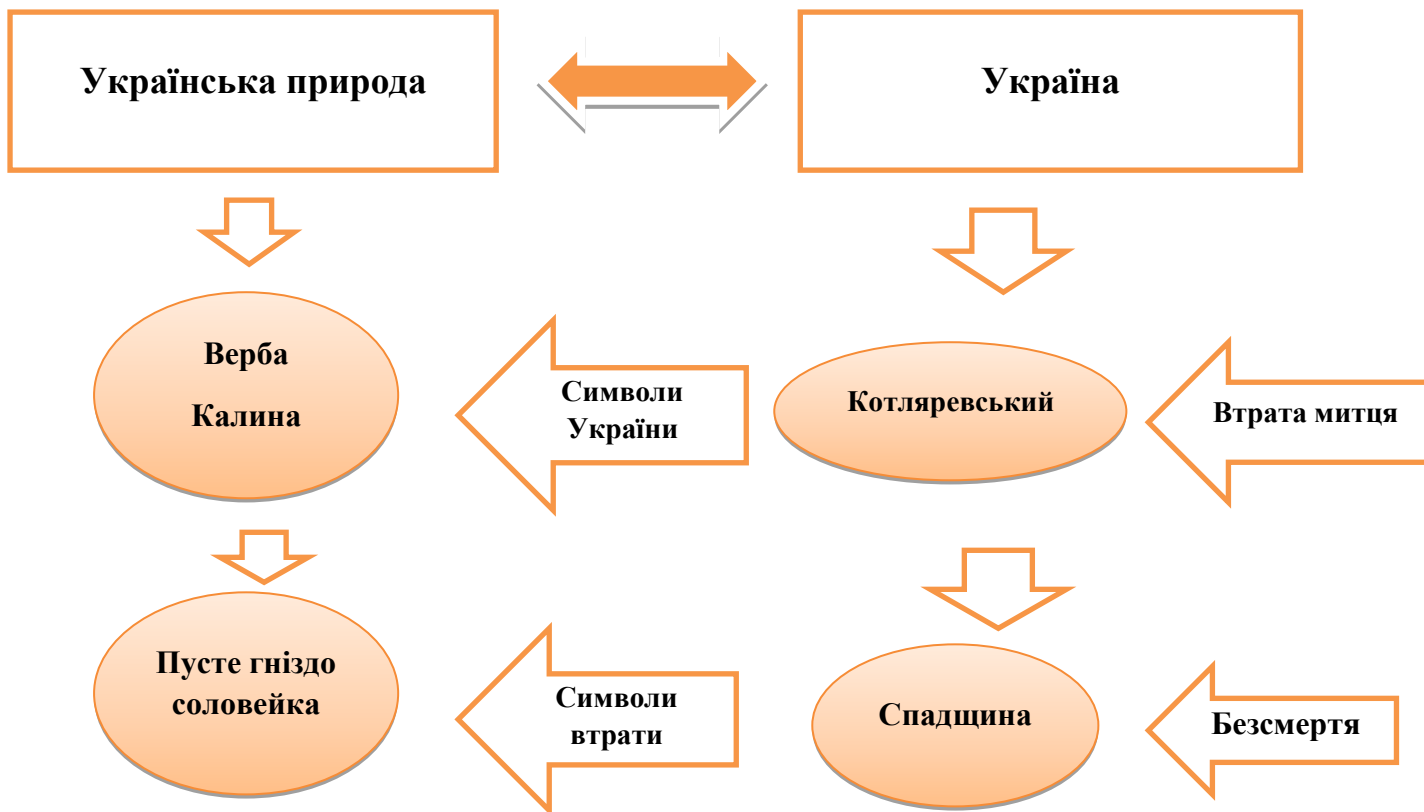
(Повернення козаків можливе, але тільки як повернення ідеї)

- Своєю поезією автор звертається тільки до козаків, тільки до минувшини?
(Автор звертається до минувшини, але з проекцією на сучасність. Письменник використовує риторичні питання, звертаючись до національної свідомості теперішніх українців. Нація, яка має такі пісенні скарби не може загинути).
- Чому саме до Григорія Квітки-Основ'яненка звертається Т. Шевченко з проханням співати про славу минувшину?
(Саме Г. Квітка-Основ'яненко почав оспівувати у своїй творчості простий народ та звернувся до минувшини)

Метод «Грунування» навчає школярів думати вільно, відтворювати навчальний матеріал певної теми, шляхом гранування пригадати вивчене, зокрема використаний цей метод може наступним чином: Що Т. Шевченко у своїй поезії оспівує про славу минувшину?



Робота із схемою «Символіка України»



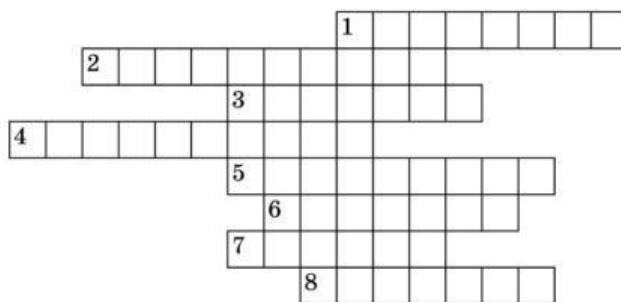
Розглянемо схему «Символи України». Скажіть, чому саме ці слова записані у фігурках? Розкриємо образи-символи.

Тема третього та четвертого уроку - Тарас Шевченко «Сон» («У всякого своя доля»). Національна проблематика періоду «Трьох літ». Поема («комедія») «Сон» і тогочасна суспільно-поетична дійсність. Композиційний прийом «сну», його роль для розширення можливостей поетичного зображення. Сатиричний характер поеми.

Доцільними видами робіт на етапі актуалізація опорних знань є літературна вікторина, а на етапі сприймання і засвоєння нової навчальної інформації – робота над створенням візитної картки твору, евристична бесіда, створення картки персонажа твору.

Наведемо приклад деяких видів робіт.

Літературна вікторина



По вертикалі: 1. Балада Т. Шевченка. («Причинна»)

По горизонталі: **1.** Образ твору «Кавказ» — символ нескореності, боротьби, протистояння злу. (*Промітей*) **2.** Один із перших шевченкознавців і сподвижників поета. (*Костомаров*) **3.** Гетьманська столиця, про яку письменник не раз згадував у своїх поетичних творах, зображував у малярстві. (*Чигирин*) **4.** Конференц-секретар Академії мистецтв, якому Т. Шевченко присвятив поему «Гайдамаки». (*Григорович*) **5.** Село, де поет провів свої дитячі роки. (*Кирилівка*) **6.** Скульптор пам'ятника Т. Шевченку в Києві. (*Манізер*) **7.** Письменник, який так охарактеризував Кобзаря: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа». (*І. Франко*) **8.** Визначте твір Тараса Григоровича за поданими рядками: «І в мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом». («*Заповіт*»)

Робота над створенням візитної картки твору дозволить учням визначити основні відомості про твір.

№	Відомості про твір	Зміст
1	Історія написання	Співець покріпаченого селянства Тарас Шевченко написав поему «Сон», повернувшись з України, вражений муками земляків на розореній, розіп'ятій рідній землі. Написання «Сну» стало однією з причин арешту.
2	Жанрова специфіка	Комедія, зразок політичної поезії
3	Сюжетна основа	В основі сюжету сон нетверезої людини
4	Тематика	Зображення неймовірних страждань трудящих і

		«райського життя» панів, показ свавілля та морального виродження панівних класів, хабарництва, чиновників.
5	Ідея	Викрити ганебний режим військово-поліцейської диктатури та загарбницької політики Миколи I, показати життя покріпаченої України, недосконалість суспільства.
6	Композиція	Поема «Сон» складається із вступу і трьох картин сну: Україна, Сибір, Петербург. Наявний епіграф. Центральною картиною є зображення «генерального мордобитія». Автор також звертається до історичної ретроспективи (Петро I, Катерина II, гетьман)

Евристична бесіда

- Зверніть увагу на епіграф до поеми. Чому автор взяв саме ці слова?
(Цим поет підкреслює, що прагне допомогти народові усвідомити своє безправне становище, сказати правду про суспільство зла і насильства)
- Чому Шевченко обрав саме форму комедії, а не повісті, щоденника?
(Те, що наснилося п'яному можна розповідати, а якщо гворити прямо від свого імені, можна наразитися на ще більше покарання, ніж отримав Т. Шевченко)
- Як ви вважаєте, чому Т. Шевченко обрав форму сну?
(Щоб охопити якомога більшу територію і показати максимум подій, тільки уві сні можна за такий короткий проміжок часу побачити і Україну, і Сибір, і Петербург)
- Чому Шевченко не змалював у поемі образи реально, а надав їм фантастичних контурів сонних примар?
(Щоб максимально викрити сутність російського самодержавства. Це сміх крізь сльози)
- Який образ українського села ви можете усно намалювати після прочитання поеми?
(Прекрасна природа контрастує з картинами життя суспільства. Перед очима проходять страхітливі картини злигоднів покріпаченого народу)

- Які почуття вклав поет у твір? Доведіть свою думку посиланням на текст. (Автор обурений тим, в яких умовах живуть люди, намагається закликати до боротьби «...той неситим оком за край світу зазирає—чи нема країни, щоб загарбать із собою взять у домовину; а братія мовчить собі, витріщивши очі; у тім раї, що ти покидаєш, латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають...»)

- Як визначив жанр свого твору сам Шевченко? Чому? (Комедія. Вжито багато сатиричних засобів, наявний драматизм)

- Знайдіть у тексті опис царя і цариці та опис їх діяльності. Цю поему читали в Україні і за її межами. На вашу думку, що саме не пробачив Микола I Шевченкові?

(Шевченко, описуючи царя вдається до гротеску у змалюванні і портрета, і діяльності)

- Чого боявся імператор, що навіть заборонив писати і малювати?

(Імператор боявся, що такий потужний заклик Т. Шевченка може підняти народ на бунт)

Створення карти персонажів твору



Підібрані завдання дозволяють розкрити ідейно-художній задум твору, засвідчують, що поет виявляє гострий протест проти колонізації України та викриває ганебну роль Петра I та Катерина II у цьому процесі.

Досить популярним серед методів інтерактивного навчання є робота в парах, оскільки його можна використовувати для досягнення будь-якої мети. Особливо ефективне використання цього методу в малих групах учнів. Працюючи в парах діти отримують важливу можливість висловлювати свої думки. Окрім цього, важливе й те, що учні мають час для спільного обговорення думок під час якого відбувається обмін ідеями. Таким чином діти розвивають комунікативні, мовленнєві навички, критичне мислення, навчаються прислухатися до думки товариша, не боятися висловлювати власну. Перевагою роботи в парах є також те, що до роботи можна залучити всіх учнів класу, спільне роботи сприяє швидшому виконанню вправ, які окремо вимагають багато часу. (Додаток Б.3)

Задіяння творчих резервів вимагає метод проектів (метод проектної діяльності). Через те, що він об'єднує у собі аспекти дослідницького, пошукового, проблемного методів методисти вважають його універсальним. Окрім цього, він вимагає від учнів самостійного обрання оптимального і конкурентноздатного способу вирішення поставленої проблеми. Цей метод характеризується новизною, самостійністю, інтерактивністю, креативністю, оригінальністю, комунікативністю. Також він вимагає від школярів використання отриманих вже раніше знань і сприяє високій результативності. Зазначений метод не має конкретного інструктажу, послідовність дій виконання для кожної групи буде різною [2, с. 38].

Переваги цього методу полягають у тому, що він дозволяє створити природне розвивальне середовище, розвиває різні види мислення (логічне, системне, стратегічне), мотивує інтерес школярів збагачувати свої знання і досвід, навчає використовувати свої для вирішення поставленої проблеми [10].

Мета використання проектного методу на уроках української літератури – мотивувати школярів до самостійної творчої діяльності в умовах співпраці та взаємної допомоги під час виконання завдань проекту.

Його зміст полягає в обміні думками, враженнями, ідеями, знаннями. Завдяки ньому діти навчаються орієнтуватися в актуальних проблемах сучасності. Школярі задають одне одному питання і відповідають на них, пояснюють явища дійсності, застосовуючи нові та набуті знання і досвід; доповнюють інформацію подану вчителем, самостійно шукають способи вирішення поставленої проблеми та розв'язують її. Така діяльність сприяє набуттю різних навичок, зокрема комунікативних, адже діти працюють в групах. Інтерактивна діяльність передбачає індивідуальний внесок кожного учасника в результат спільної діяльності. Провідна роль у процесі підготовки та реалізації цього методу належить використанню мовлення за призначенням – для розв'язання навчальних та життєвих проблем, пошуку необхідної інформації, формуванню продуктивних контактів між учнями класу під час взаємної праці.

Метод «Мозковий штурм» - це метод висування творчих ідей або вже відомого вивченого матеріалу для повторення. (Додаток Б.3)

Запитання може ставити як і сам вчитель так і кожен учень своєму однокласнику. Мета «мозкового штурму» дати можливість пригадати та відповісти на запитання за обмежений час, створити сприятливу психологічну атмосферу на уроці.

Метод «Прес» (Школярі навчаються вести дискусію, аргументувати свої думки та прислухатися до чужої). Дітям потрібно роздати матеріали, в яких зазначені:

- Позиція: «Я вважаю, що...»;
- Обґрунтування: «Тому що...»;
- Приклад: «...наприклад...»;
- Висновки: «Отже, я вважаю...»

Методика «Кластер» передбачає об'єднання елементів в одне ціле, які мають тісний зв'язок за певними ознаками.

«Кластер» - це певне скупчення тісно пов'язаних один з одним об'єктів із спільними ознаками, об'єднання окремих елементів в одне ціле, яке дозволяє учням вільно міркувати над темою та розвивати пам'ять, просторове мислення. Використовується на всіх етапах уроку, створюється індивідуально, у груповій роботі та всім класом.

Інструкція: у центрі паперу або дошки пишемо головне слово яке розкриває тему уроку, встановлюємо зв'язок між поняттями та добираємо тотожні елементи і записуємо їх.

Впровадження нестандартних підходів для повідомлення теми уроку є пізнавальним для учнів, тому пропоную метод «Шифрувальник» який допоможе за допомогою цифр та алфавіту скласти речення.

Метод «Кожен учити кожного». Зазвичай зазначений метод застосовується у процесі повторення та узагальнення навчального матеріалу. Він дозволяє учням спробувати себе у ролі вчителя, робить урок цікавішим. Метод полягає у тому, що одному або декільком учням дається завдання підготувати блок інформації з нової теми й презентувати її іншим на занятті. Використовувати цей метод можна під час проходження будь-якої теми.

Останнім часом активно використовують **метод «Фішбоун»**. Він систематизує знання учнів з вивчаємої теми. Необхідно схематично намалювати або роздрукувати скелет риби. На місці голови записують проблемне питання вимагаюче розв'язання. Верхні кісточки використовуються для запису основних понять вивчаємої теми, на нижніх записують суть цих понять, на хвості – відповідь на проблемне питання.

«Вузлики на пам'ять» використовується, коли потрібно запам'ятати та пригадати новий матеріал. Його суть полягає у створення словника з ключовими словами.

Метою використання методу «Клоуз-тест» повторення та закріплення вивченого. Учням пропонується не завершене речення, прочитавше його вони мають дописати останнє слово.

Отже, ефективними методами, методичними прийомами роботи під час вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи є: повідомлення вчителя, бесіда на основі здобутих раніше знань, евристична бесіда, створення картки персонажів твору, робота в парах, складання узагальнюючих таблиць та ін.

Вважаємо, що запропоновані нами методичні рекомендації для вчителів словесників, можливі у практиці роботи школи не тільки на уроках української літератури, а і в позанавчальний час.

3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження

Результати експериментального дослідження підтвердили, що вивчення поетичних творів Тараса Шевченка є надзвичайно важливим на уроках української літератури в загальноосвітній школі. Аналіз результатів формувального етапу експерименту дає можливість зробити висновок, що запропонована методика вивчення поетичних творів, зокрема («До Основ'яненка», «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ» Т. Шевченка учнями загальноосвітньої школи на уроках української літератури ефективна і дає позитивні результати.

Проведена експериментально-дослідна робота переконує, що системна робота над поетичними творами забезпечує ефективність їх вивчення.

Переваги авторської методики вивчення поетичних творів над традиційною було перевірено за допомогою анкет, бесід, письмових робіт, на основі порівняльного аналізу результатів констатувального і формувального етапів експерименту.

Порівняльний аналіз було проведено упродовж 2022 – 2023 навчального року з метою визначення ефективності розробленої методики. Учні експериментальних і контрольних класів ставилися в однакові умови навчання, за винятком того, що вміння в учнів експериментальних класів аналізувати поетичні твори Т. Шевченка формувалися за допомогою запропонованої методики роботи, у контрольних класах – за традиційною методикою і підручниками.

З метою перевірки ефективності запропонованої методичної моделі учням контрольного (18 учнів) та експериментального класів (16 учнів) було запропоновано зробити аналіз улюбленого поетичного твору письменника. Це дало можливість порівняти результати експериментального і традиційного навчання. Аналіз письмових відповідей засвідчив про наступні результати.

До високого рівня віднесли роботи, у яких представлена аргументація творчого характеру. Учні самостійно можуть розкрити сутність теоретичних відомостей про поетичні твори, навести приклад; уміють визначати тему, ідею, проблематику, порівнювати і характеризувати образи-персонажів; робити висновки та узагальнювати; мають високий рівень літературного розвитку.

Достатній рівень мають учні, які розрізняють теоретичні поняття без чіткого їх формулювання; уміють визначати основні риси образу, наводять приклади, проте допускають окремі неточності; під безпосереднім керівництвом учителя здійснюють аналіз поетичних творів Т. Шевченка; виявляють певну творчу активність.

Середній рівень сформованості умінь аналізувати поетичні твори мають учні, які ознайомлені з основами теоретико-літературними поняттями, однак не завжди оперують ними; аналіз поетичних творів здійснюється за допомогою вчителя.

Початковий рівень мають учні із слабким володінням понятійним апаратом, нестійким інтересом до читання, відсутністю прагнення до творчості.

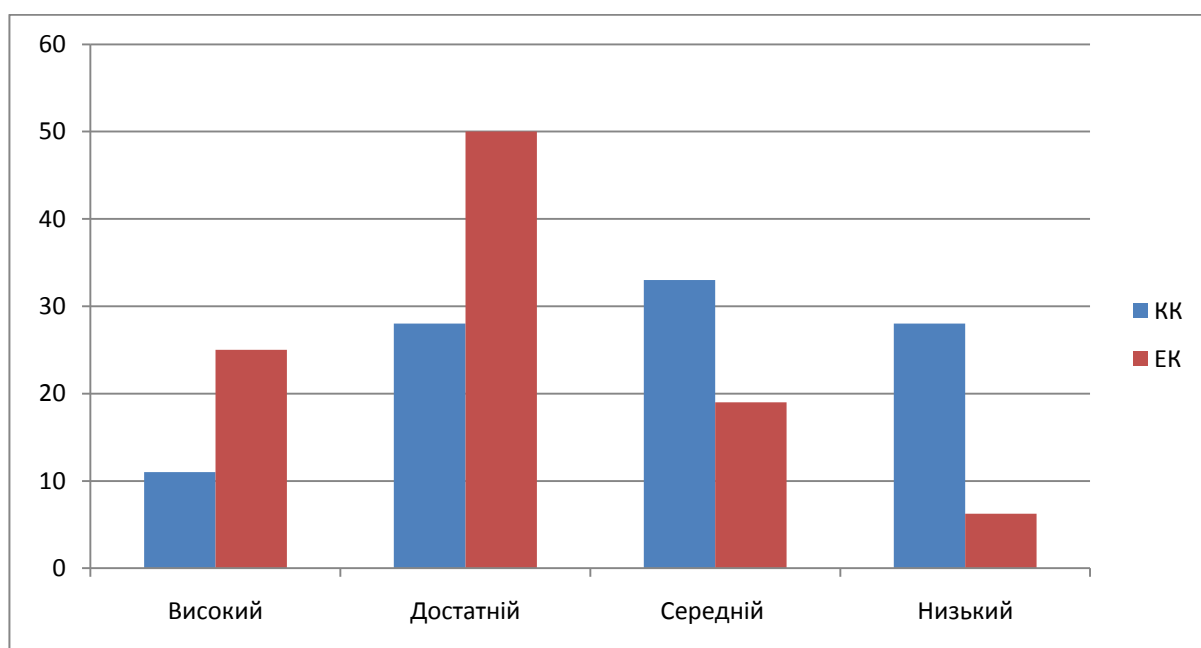
У процесі роботи кожен учень за виконані завдання одержав від 1 до 12 балів; 1-3 балів – початковий рівень, 4-6 балів – середній рівень, 7-9 балів – достатній рівень, 10-11 балів – високий рівень.

Виходячи з одержаних результатів, робимо висновок: у контрольному класі переважає кількість робіт низького та середнього рівня, а в експериментальному класі – кількість робіт достатнього та високого рівня. Подаємо данні про рівні сформованості в учнів експериментальних і контрольних класів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка у таблиці.

Рівні сформованості в учнів старших класів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка

Класи	Загальна кількість учнів	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		учні	%	учні	%	учні	%	учні	%
ЕК	16	4	25%	8	50%	3	19%	1	6,25%
КК	18	2	11%	5	28%	6	33%	5	28%

Якісні та кількісні зміни рівнів сприймання й осмислення учнями контрольних та експериментальних класів поетичних творів Т. Шевченка подано у діаграмі.



Такі показники підтверджують ефективність пропонованої методики. У цілому в експериментальному класі переважають роботи достатнього та високого рівнів – 75%, тоді як у контрольному класі таких робіт лише 39%.

Переважа в експериментальному класі робіт якісно вищого рівня є наслідком реалізації методики дослідного навчання й доказом її ефективності порівняно з традиційною системою роботи.

Доцільно також зазначити, що учні змінили своє ставлення до виконання різних видів робіт: посилилася увага до аналізу художнього тексту, виникла необхідність працювати з додатковими джерелами інформації. Крім того, пропоновані види робіт сприяли підвищенню рівня розвитку зв'язного мовлення, самостійності, творчості.

Отже, кількісний і якісний аналіз результатів формувального експерименту засвідчив про ефективність розробленої методичної системи формування в учнів 9-их класів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка, що переконує в успішності реалізації поставлених завдань.

Висновки до третього розділу

Стан досліджуваної проблеми у практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів зумовив необхідність розробки змісту, організації та методики вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури в 9-их класах загальноосвітньої школи.

Аналіз методичної літератури з досліджуваного питання та досвід роботи в школі дав змогу розробити методику вивчення поетичних творів старшокласниками на уроках літератури.

Результати констатувального етапу експерименту дають підстави стверджувати, що в 9-их класах на уроках української літератури в загальноосвітній школі недостатньо уваги приділяється формуванню умінь аналізувати поетичні твори.

Кількісний та якісний аналіз учнівських робіт засвідчує, що на рівень формування в учнів середньої школи умінь аналізувати поетичні твори впливають такі чинники: урахування особливостей психічного та літературного розвитку юнацького віку, вибір методів, методичних прийомів роботи з художнім текстом, рівень фахової підготовки вчителя, його стиль роботи, що є у розпорядженні словесника.

У результаті спостережень за проведенням шкільного аналізу художнього твору, опрацювання необхідної науково-методичної літератури та врахування даних констатувального зрізу було створено експериментальну методику, яка полягала у практичному засвоєнні учнями середньої школи певних літературознавчих понять, необхідних для проведення аналізу драматичного твору з метою розкриття його ідейно-тематичного змісту.

Процес роботи здійснювався у два етапи. На кожному етапі вирішувалися конкретні завдання, що відповідали віковим особливостям старшокласників, рівневі їх літературного розвитку та пізнавальних можливостей.

У результаті експериментального навчання в учнів середньої школи були сформовані вміння аналізувати поетичні твори. За даними контрольного етапу в експериментальних класах у порівнянні з контрольними відбулися значні позитивні зміни за всіма показниками.

Результати експерименту підтвердили, що ефективність процесу вивчення поетичних творів старшокласниками на уроках української літератури підвищилася за умов застосування створеної методики вивчення поетичного твору, а саме: проведення відповідної теоретико- й історико-літературної та практичної підготовки учнів, використання оптимальних методів, методичних прийомів, які сприятимуть дослідженню поетичного твору старшокласниками.

Ефективними методами, методичними прийомами є наступні: повідомлення вчителя, евристична бесіда, бесіда на основі вже здобутих раніше знань, робота над створенням візитної картки, створення карти персонажів твору, «Фішбоун», «Мозковий штурм», «Кластер», «Карта розуму», «Мікрофон», «Сенкан», «Коло ідей», «Акваріум», «Займи позицію», «Ажурна плитка», «Діаграма Венна» та ін.

Експериментальне дослідження підтвердило, що вивчення поетичних творів Т. Шевченка у 9-их класах на уроках української літератури є актуальною проблемою у практиці роботи загальноосвітньої школи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Під час дослідження було проведено теоретичний аналіз літературознавчої, мовознавчої, психолого-педагогічної літератури, чинних шкільних програм, підручників та методичних посібників для вчителів та учнів.

Вивчення шкільної практики, проведення констатувального експерименту допомогли розробити методику вивчення поетичних творів Т. Шевченка старшокласниками на уроках української літератури в загальноосвітній школі.

З цією метою було розроблено методику вивчення поетичних творів Т. Шевченка різних за тематично-жанровою специфікою. Пропонована методика ґрунтується на сучасних літературознавчих та методичних розвідках, результатах психолого-педагогічних досліджень щодо сприймання старшокласниками поетичних творів, особливостях розвитку творчих літературних здібностей учнів періоду ранньої юності, що забезпечувало формування у них умінь аналізувати поетичні твори. Експериментальне дослідження передбачало проведення літературознавчого аналізу на уроках української літератури у 9-их класах єдності форми і змісту, а саме: виявити особливості поезії, характеризувати образну систему, розкрити ідейно художній зміст.

Експериментальна робота підтвердила, що рівень знань, умінь і навичок учнів 9-их класів під час вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках літератури значною мірою залежить від методичного забезпечення словесника, від уміння вчителя правильно мотивувати навчальний матеріал, організовувати процес його осмислення, від правильного вибору методів, прийомів і форм навчання, які стимулюють активну розумову діяльність старшокласників, збагачуючи їхнє емоційне сприйняття.

У результаті аналізу експериментально дослідного навчання зроблено загальні висновки:

1. Проведене дослідження, що методика вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи має важливе теоретичне й практичне значення для літературного розвитку школярів.
2. Розроблена та експериментально перевірена методика вивчення поетичних творів Т. Шевченка підтвердила мету дослідження і дала змогу відзначити, що вона є ефективною.
3. Запропонована методична система сприяє формуванню та удосконаленню в учнів 9-их класів умінь аналізувати поетичні твори Т. Шевченка.

Матеріали дослідження можуть бути використані під час курсової перепідготовки вчителів словесників, у процесі вдосконалення підручників і програм з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти Слово і час. 2004. № 5. С.48 – 53.
2. Балей С. З психології творчості Шевченка. Черкаси: Брама. 2001. 80 с.
3. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова. Київ: Темпора, 2011. 540 с.
4. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилян. акад.», 2004. 181 с.
5. Бакуменко, Л. Г. Масштабна шевченкіана О. Д. Бакуменко Бібліотечна планета. 2013. № 2. С. 6-7
6. Безпечний І. Теорія літератури. К., 2009. 388 с.
7. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів М. Бондар. К.: Наукова думка, 1986. 327 с.
8. Вічний як народ. Сторінки до біографії Т.Г.Шевченка авт.-упоряд. О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. Київ: Либідь, 1998. 272 с.
9. Возняк М. Кирило-Мефодіївське брацтво. Л., 1921. 238 с.
10. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: посібник для вчителів. К. : Радянська школа, 1985. 102 с.
11. Волошина Н. Й. Наукові основи методики літератури Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. 340 с.
12. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. Науковий редактор: Олександр Галич. Київ: Либідь, 2005. 488 с.
13. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо. Київ. 2000. 317 с.
14. Грабянка Григорій Іванович і його літопис української історії та історії козацтва // Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г. Д. 688 с.
15. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX поч. XX ст. Львів: Академічний Експрес, 1999. 280 с.

16. Дзира Я. І. Децик Я. І. Дзира Енциклопедія історії України : В 5 т. Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. К. : Наукова думка, 2003. Т. 2 Г. Д. 2004. 528 с.
17. Дзюба, І. Тарас Шевченко І. Дзюба; під заг. ред. В.А. Смолія. К.: Альтернативи, 2005. 702 с.
18. Дзюба І. У всякого своя доля: Літ-критичний напис. К., 1989. 261 с.
19. Дорошенко К. П. Жіноча доля в поезіях Шевченка Слово про Великого. Кобзаря К. П. Дорошенко. К., 1965. 358 с.
20. Дидактичні умови формування предметної компетентності у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу Електронний ресурс. Режим доступу: studopedia.com.ua/1_242836_didaktichni-umovi-formu
21. Енциклопедія історії України: Т. 4 : Ка-Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН Україна. Інститут історії України. К. : Наукова думка, 2007. 528 с.
22. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу Київ, 1997. 80 с.
23. Закон України «Про освіту» : Постанова Верховної Ради від 05.09.2017 No 2145-VIII (зі змінами та доповненнями, редакція від 01.01.2021 No 978-IX).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
24. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
25. Івакін, Ю.О. Поезія Шевченка періоду заслання [Текст] Ю. О.Івакін. – К.: Наукова думка, 1984. 238 с.
26. Інноваційні технології навчання: Навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів [Кол. авторів; відп. ред. Бахтіярова Х.Ш.; наук. ред. Арістова А.В.; упорядн. словника Волобуєва С.В.] К.: НТУ, 2017. 172 с.
27. Кобзар Передмова Л. Н. Новиченко. К.: «Дніпро», 1983. 646 с.
28. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація. К., 1998.

29. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс] Г. Д. Клочек.–Режим доступу до статті:http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/
30. Кониський О. Тарас Шевченко. Хроніка його життя. Київ, 1991. 120 с.
31. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка. Київ, 1990. 271 с.
32. Лепкий Б. Про життя і творчість Тараса Шевченка. Б. С. Лепкий. К. : Україна, 1994. 173 с.
33. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Акад Словник української мови: у 11 томах. Т. IV. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
34. Літературознавчий словник – довідник. Київ, 1997. 752 с.
35. Любар, О.О. Історія української школи і педагогіки [Текст]:навч. посіб. О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. К.: Знання, 2006. 447 с.
36. Макаренко Антон Семенович (1888-1939) Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): хрестоматія упоряд. Л. Д. Березівська та ін. Київ: Науковий світ, 2003. С. 364–375.
37. Матковська І. Проблеми психології художньої творчості в інтерпретації С.Балея (на матеріалах аналізу творчої спадщини Т.Шевченка) Філософські пошуки. Львів – Одеса, 2006. С. 159-164.
38. Мейзерська Т. Слово Шевченка: міф, метафора, історія. Одеса, 1996. 61.с.
39. Мейзерська Т. У горнилі святого огненного слова (метафора і міф у системі поетичного мислення Шевченка) Шевченкіана Одещини. Одеса, 2006. С.128 – 153.
40. Мелешко В. А. Українська література: Довідник для абітурієнтів та школярів Мелешко В. А., Радченко І. О., Орлова. К.: Література ЛТД, 2012. 544 с.
41. Методи творчого пошуку альтернативних варіантів /Електронний ресурс. Режим доступу : <https://studfile.net/preview/3364046/page:3/>

42. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості Матеріали тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2003. С. 53 – 58.
43. Наукові основи методики літератури За ред. Н.Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. 344 с.
44. Освіта дорослих: теоретичні і методологічні засади: [монографія] авт. кол.: Лук'янова Л.Б., Сігаєва Л.Є., Аніщенко О.В., Зінченко С.В., Баніт О. В., Лапаєнко С.В., Василенко О.В. К.: Педагогічна думка, 2012. 272 с.
45. Павлів І. Поема – містерія? Великий льох? Тараса Шевченка. Слово і час. №1. 1991. С.25-35
46. Пасічник Є.А. Літературне краєзнавство в школі. - К.: Рад. школа, 1965. 176 с.
47. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. К.: Ленвіт, 2000. 384 с.
48. Пасічник Є.А. Українська література в школі. К.: Рад. школа, 1983. 318 с.
49. Пелипейко І.А. Вивчення ліричних творів у 8-10 класах. - К.: Рад. школа, 1982. 141 с.
50. Пентиліук М. І. Текстоцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок М. І. Пентиліук Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 96–108. 67.
51. Пільчук І. І. Народнопоетична основа образу України в ліриці Шевченка Зб. праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції. Канів, 1961. С.120-134.
52. Пометун О.І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатіна, І.М. Сущенко, І.О. Баранова. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

53. Пометун О. та ін. Сучасний урок. і нтерактивні технології навчання: Наук.- метод. Посіб О. Пометун. К, 2004. 112 с.
54. Пометун О.І. Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі: навч. метод. посіб. К.,2020. 104с.
55. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська література. 5-9 класи», 5-9, Наказ МОН від 07.06.2017 № 804)
56. Рильський М.Т. “Жіноча” лірика Шевченка Збірник праць ювілейної десятої шевченківської конференції. К., 1962. 371 с.
57. Саєнко В. Сучасна українська література: компендіум. Одеса: Астропринт, 2014. 352 с.
58. Саєнко В. Українська література ХХ ст.: діапазони творчих голосів і мистецьких відкриттів. Вибрані літературознавчі праці. Львів : Піраміда, 2016. 346 с.
59. Січкарь О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу). Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2010. № 4. С. 35–43.Одеса: Маяк, 2005. 164 с.
60. Смілянська В., Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка: [Монографія]. К.: Вища шк., 2000. 207 с.
61. Степанишин Б. Українська література: Підр. для 9 кл. 6-те вид. К.: Освіта, 2001. 336 с.
62. Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка В. С. Бородін, Ю. О. Івакін, Є. П. Кирилюк та ін. ; Акад. наук Укр. РСР ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К.: Наук, думка, 1980. 503 с.
63. Токмань Г. Методика навчання української і зарубіжної літератури: самостійна робота студента. Київ : Міленіум, 2019. 110 с.
64. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі. К.: Академія, 2013. 312 с.
65. Трубачева С.Е. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі С.Е. Трубачева Компетентнісний підхід у

- сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) під заг. ред. О.В. Овчарук. - К.: "К.І. С", 2004. 112 с.
66. Фащенко В. В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії. Романенко О. Семіосфера української масової літератури. Читач. Епоха. Київ : Якубець А. В., 2014. 364 с.
 67. Франко І. Я. Старе й нове в сучасній українській літературі. Зібр. тв. : у 50 т. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 35. С. 91–111.
 68. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ віку. Зібр. тв.: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 41. С. 471–529.
 69. Хоменко Г. В. Українська постмодерна література : світоглядно-стильові доміанти. Український педагогічний журнал. 2018. Вип. 4. С. 118 –124.
 70. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : навч. посіб. Київ : Академія, 2008. 248 с.
 71. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка Михайло Чалий ; пер. з рос. В. Смілянська. К. : Веселка, 2011. – 261 с.
 72. Чамата Н. П. Поетика контрасту в поезії Т. Шевченка Рад. літературознавство. №3. 1976. С.19-64
 73. Черноус Н. А. Проблема розвитку творчих здібностей особистості. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: зб. матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. Харків: Стиль-Издат, 2017, с. 313 – 314.
 74. Шевченко Т.Г. Великий льох. Т.Г. Шевченко [Електроний ресурс] Режим доступу: <http://ukrbooks.com/ua/velvkvi lioh/>
 75. Шевченко Т. Кобзар. Харків, 2007. 350 с.
 76. Шевченко Т. Кобзар Тарас Шевченко ; прим. Л. Кодацька. К. : Рад. шк., 1987. – 608 с.
 77. Шевченко Т. Повна збірка творів: У 3-х Т.2 Київ. 1939. 410 с.

78. Шевченко Т. Г. Щоденник (12 лип. 1857 р.) [текст] Т. Г. Шевченко Твори : в 5 т. 1984–1985. Т. 5. С. 59.
79. Шубравський В. Є.. Від Котляревського до Шевченка : (Пробл. народності укр. л-ри) В. Є. Шубравський ; Відп. ред. Є. П. Кирилюк; Акад. наук УРСР ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К. : Наук, думка, 1976. 291 с.
80. Шупта-В'язовська О.Г. Поезія Тараса Шевченка періоду заслання і проблеми психології творчості Шевченкіана Одещини. Одеса, 2006. С.166 – 189.

ДОДАТКИ**Додаток А.1****АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ***Шановний колего!*

Ми звертаємось до Вас як фахівця з проханням допомогти у науковому дослідженні, мета якого – з'ясувати стан вивчення поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури у 9-их класах загальноосвітньої школи.

Дані анкети розголошенню не підлягають і будуть використані лише у науковому дослідженні.

Наперед вдячні Вам за співпрацю!

Вік _____

Стаж роботи _____

Назва школи _____

1. Прокоментуйте власне розуміння поняття «поезія», «поетичні твори».

2. Ідейно-тематичний аналіз яких поетичних творів Т. Шевченка Ви здійснюєте на уроках української літератури в середніх (9 класах) загальноосвітньої школи?

3. Чи звертаєте Ви увагу учнів на особливості поетичних творів Т. Шевченка? Яких саме?

4. Які методи, методичні прийоми Ви використовуєте на уроці української літератури під час аналізу поезій на історичну тематику?

5. Які засоби Ви використовуєте для активізації навчальної діяльності учнів на уроках української літератури під час вивчення сатиричних творів поета?

АНКЕТА ДЛЯ УЧНЯ*Шановні учні!*

Просимо Вас взяти участь в анкетуванні!

Школа _____

Клас _____

1. Прокоментуйте власне розуміння поняття «поезія», «поетичний твір».

2. Чи аналізуєте Ви поетичні твори Т. Шевченка на уроках української літератури? Які саме? Відповідь аргументуйте.

3. Чи здійснюєте ви аналіз образів-персонажів поетичних творів Шевченка на уроках української літератури? Обґрунтуйте відповідь.

4. Чи звертаєте ви увагу на особливості поетичних творів Т. Шевченка на уроках української літератури? Відповідь прокоментуйте.

Додаток Б.1

Тема: Т. Г. Шевченко – геніальний поет, мислитель, пророк національного відродження в Україні. Рання творчість. Перші поетичні твори баладного та елегійного жанрів («Причина», «Думи мої...»)

Компетентності:

Предметні: сприяти формуванню осмислених систематичних знань про життєвий і творчий шлях Т. Шевченка, допомогти учням усвідомити життєвий подвиг поета, світове значення його творчої діяльності;

Ключові: розвивати ораторські навички, здатність виділяти головне, висловлювати власні судження, вміння самостійно працювати з різними джерелами інформації; виховувати повагу до Т. Шевченка та його внеску в скарбницю української поезії, виховувати патріотизм, громадянську свідомість та активну життєву позицію.

Тип уроку: комбінований урок

Обладнання: презентація «Т. Г. Шевченко – геніальний поет, мислитель, пророк».

Епіграф:

...Дай нам силу ідолів знімати,
 З п'єдесталів чорної олжі,
 Бурити казарми й каземати,
 Де виймають душу із душі.
 Мислям нашим дай ясне поліття,
 А поетам – спину, що не гнесь.
 Дайм нам пам'ять на тисячоліття,
 Непокору і любов на днесь.
 Дмитро Павличко

Зміст уроку**I. Актуалізація опорних знань****1. Розповідь учителя.**

Тарас Григорович Шевченко. Цю людину представляти не треба. Її знають усі. Портрети Т. Г. Шевченка змалку впізнає кожний. Творчість цього поета вивчається у кожному класі. Давайте разом пригадаємо усе, що нам відомо про нього (*учні пригадують вивчене в попередніх класах*).

2.Робота з відеопрезентацією

Робота з відеопрезентацією

Зверніть увагу на фото. Хто на ньому зображений? Який за віком є Т. Шевченко на цьому зображенні. Опишіть зовнішність поета, риси обличчя і про що вони свідчать? Зверніть увагу на такі фото:

- Т. Шевченко «Хата батьків у селі Кирилівці»
- В. Козичев «Тарас чумакує з батьком»
- М. Самокиш «Шевченка везуть на заслання»
- М. Бурачек «Рече та стогне Дніпр широкий».
- «Тарасова гора у Каневі», уривок з фільму про Шевченка (епізод, де помираючий батько ділить спадщину між дітьми)

3.Робота з епіграфом

...Дай нам силу ідолів знімати,
 З п'єдесталів чорної олжі,
 Бурити казарми й каземати,
 Де виймають душу із душі.
 Мислям нашим дай ясне поліття,
 А поетам – спину, що не гнесь.
 Дайм нам пам'ять на тисячоліття,
 Непокору і любов на днесь.

Дмитро Павличко

Зверніть увагу на уривок з поезії «Молитва» Д. Павличка, взятий за епіграф нашого уроку. Прокоментуйте, як ви розумієте цей вислів? (*У Т. Шевченка був складний життєвий шлях. Йому довелося бачити свою рідну Україну поневоленою і сплюндрованою. Самого поета намагалися знищити, примусити мовчати, але він знайшов у собі сили не зламатися духом*).

II. Повідомлення теми, мети, завдань уроку

1. Слово вчителя. Зверніть увагу на тему уроку. Чому Шевченка називають генієм, пророком, мислителем?

2. Словникова робота.

Мислитель – людина, здатна до глибокого філософського мислення.

Пророк – 1) За релігійними уявленнями – провідник волі божої.

2) Поет. Провісник майбутнього.

Геній – особа, яка володіє найвищим ступенем таланту, здібностей.

III. Сприймання та усвідомлення нової навчальної інформації

1. Повідомлення вчителя.

Тарас Григорович Шевченко... Він був не лише творцем геніального «Кобзаря», тобто поетом, а й драматургом, прозаїком, мислителем, істориком, етнографом, фольклористом і художником (живописцем, гравером), який залишив велику образотворчу спадщину – понад тисячу творів.

Літературна спадщина Шевченка – це Кобзар, 9 повістей (із 20-ти задуманих), п'єса Назар Стодоля, кілька уривків інших драматичних творів, щоденник та листи.

Творчість Т. Шевченка відкрила новий, вищий етап у розвитку української культури. Нею був стверджений критичний реалізм в українській літературі, започаткований її революційно-демократичний напрям.

Ім'я Т. Шевченка вперше стало відомим на теренах Російської імперії, коли в Петербурзі півтора століття тому вийшла невелика за розміром книжечка «Кобзар», поезія якої мала різноманітну тематику та жанрову специфіку. Зробивши автора цього видання винятковим явищем в історії України – вийшовши з найглибших надр трудового народу, він здобув всесвітню славу.

Поезії збірки «Кобзар» можна умовно поділити на чотири основні тематичні жанрові групи, зумовлені засадничими жанровими джерелами: 1) пробіблійні жанри поезії; 2) фольклорна жанрова група; 3) група, зумовлена

світовою поетичною традицією (нечисельна); 4) найменше представлена за чисельністю, але присутня в «Кобзарі», «риторична», жанрова група, форма якої постає із джерела вітійства, – святкового, дидактичного, літургійного, – яке було мало розвинено у давній українській культурі. Також можна помітити нерівномірність розвитку та її появи кожної жанрової групи. Наприклад, фольклорна жанрова група поезій Т. Шевченка, зважаючи на склад розміщення творів у ранньому виданні 1840 року, з’явилась першою.

У ранніх творах Шевченко переважно схилився до романтики: в них бачимо його інтерес до незвичайного, яскравого і навіть таємничого, фантастичного, піднесений стиль мови, деяку розчуленість, навіть сентиментальність, захоплення історичним минулим, а це якраз основні риси романтизму. Поступово посилюється реалістичні мотиви в романтизмі Шевченка, він вносить у нього елементи соціальної сатири. Основа естетичної платформи Шевченка – правдиве зображення дійсності та висока художність, сміливе викриття антинародного ладу, активний гуманізм, впевненість у кращому майбутньому, заклик до визволення і побудови демократичної держави.

Т. Шевченко бу романтиком і реалістом одночасно: в молодості, яка схиляє до романтики, писав і реалістичні твори («Катерина»), а в зрілому віці – і романтичні («Царі», «Давидові псалми»). Часто в одному творі тісно взаємодіють і романтизм, і реалізм («Гайдамаки»). Ці два методи тісно переплітаються в усій творчості Шевченка, джерелами якої були тогочасна діяльність, фольклор і літературні традиції.

2. Складання «М-схеми «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися»

(таблиця буде заповнюватися протягом усього уроку)

Біографія Т. Г. Шевченка

Що знаємо?
1. <i>Кирилівка—село, де народився Т.Г. Шевченко</i>
2. <i>9 березня 1814 року народився Т. Шевченко</i>

3. Батько поета був хліборобом, стельмахом, чумаком. Умів читати і писати
4. Малий Тарас володів здібністю до маларства
5. Іван Сошенко—художник. Друг Т. Шевченка
6. 22 квітня 1838р. талановитого кріпака Т. Шевченка викуплено з кріпацтва
7. У 1843 році відбувся перший приїзд на Україну. Перед ним лежав розтерзаний, без хреста розіп'ятий край
8. «Кобзар» було видано у 1840 році
9. 5 квітня 1847 рік—перший арешт Т.Шевченка
10. 1848 рік. Поетові всміхнулася крихта куцого щастя. Його взяли художником в наукову експедицію для вивчення Аральського моря
11. 1850 рік. Навколо пустеля, пісок і солона вода. Шевченка переведено в Новопетровське укріплення—на півострові Мангишлак
12. 1857 рік—Шевченка відпустили. Через місяць арештували знову
13. 1858 рік—другий приїзд на Україну
14. 1859 рік—третій арешт
15. Поет помер 10 березня 1861 року

- Це відомості, які ми знаємо з попередніх класів. Що ви хотіли б дізнатися?

Учні з допомогою вчителя заповнюють розділ «Що хочемо дізнатися?»»

Що хочемо дізнатися?

1. Поглибити знання з біографії поета як мислителя, поета, пророка;
2. Розкрити нові віхи діяльності письменника;
3. простежити його велич і вшанування у світі.

3.Робота з теоретико-літературним поняттям.

Романтизм — ідейний і художній напрям в європейській і американській культурі кінця XVIII століття — першої половини XIX століття, характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого

життя особистості, зображенням сильних (найчастіше бунтарських) пристрастей і характерів, одухотвореною і цілющою природою.

Лірика (грец. lyrikós — лірний; твір, виконаний під акомпанемент ліри) — один із трьох, нарівні з епосом та драмою, родів художньої літератури та мистецтва, в якому у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття. Ліричні твори не мають чітко окресленого сюжету, для них характерні віршова форма, велика кількість художніх засобів, високий рівень емоційності. У переносному значенні лірика може означати ліричний настрій або стиль (емоційно-забарвлений, хвилюючий, чутливий, схильний до вираження роздумів, почуттів, переживань).

Лірична поема (грец. lyrikos: ліричний і роіема: створення) - значний за обсягом твір (переважно афабулярний), в основу якого покладені переживання і думки ліричного героя, з відсутністю епічного сюжету.

Ліричний герой — це образ, що виникає в уяві читача під враженням висловлених у творі почуттів, переживань, роздумів.

4. Робота з підручником (опрацювання критичної статті)

5. Складання таблиці «Тематика поетичної творчості Т. Шевченка»

Тематика творів	Поезія
Історична тема	«До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія».
Тема самодержавства	«Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ».
Тема жіночої долі	«Катерина», «Причина», «Лілея», «Русалка», «Тополя», «Утоплена».

Прослухавши інформацію та ознайомившись у підручнику з творчістю Т. Шевченка, складемо таблицю «Тематика поетичної творчості Т. Шевченка? Які ж головні теми творів поета? Назвіть твори, що відносяться до певної тематики.

6. Робота з логічною схемою «Жанрова специфіка поетичної творчості Т. Шевченка»

Жанр	Твори
Балади	«Причина», «Гополя», «Утоплена»
Героїчні поеми	«Гайдамаки», «Гамалія»
Соціально-побутові поеми	«Катерина»
Вірші-послання	«До Основ'яненка»
Вірші-роздуми	«Думи мої, думи мої...»
Драми	«Назар Стодоля»

За аналогією до попередньої таблиці, складемо наступну, яка допоможе нам прослідкувати не тільки тематику, а й жанрове розмаїття творчості видатного митця.

7. Виразне і вдумливе самостійне читання балади «Причинна»

8. Вправа «Мозковий штурм»

- Доведіть чи є твір «Причинна» баладою? (*Ліро-епічної поезії, фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом*)
- Назвіть основні ознаки балади... (*Зображення однієї події з життя головного героя. Висока емоційність. Нетривалий час події. Невеличка кількість дійових осіб. Стислість, малий обсяг. Віршова форма*)

Аукціон знань

Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями

1. Які враження викликав у вас текст твору?
2. Над чим вона змушує замислитися читача?
3. Чи має цей твір сюжет?

4. Який саме?

*Робота в парах**Завдання: Встанови відповідність*

<i>Пролог</i>	Знайомство з дівчиною, яка під впливом ворожки стала причинною
<i>Експозиція</i>	Буря на Дніпрі
<i>Зав'язка</i>	Очікування дівчиною коханого козака, що обіцяв повернутись
<i>Кульмінація</i>	Поховання козака та дівчини
<i>Розв'язка</i>	Смерть героїв

Відповідь:

<i>Пролог</i>	Буря на Дніпрі
<i>Експозиція</i>	Знайомство з дівчиною, яка під впливом ворожки стала причинною
<i>Зав'язка</i>	Очікування дівчиною коханого козака, що обіцяв повернутись
<i>Кульмінація</i>	Смерть героїв
<i>Розв'язка</i>	Поховання козака та дівчини

- *Яке значення має пролог для сприйняття змісту твору? Відповідь обґрунтуйте.*

9.Хвилинка мудрості*Теорія літератури*

Ліричний відступ – композиційно – стилістичний прийом, який полягає у відхиленні автора від прямої сюжетної лінії, авторська мова, розміркування, ставлення автора до зображуваного.

- *Для чого автор використовує ліричний відступ, розповідаючи про героїню?*
- *Що спонукало дівчину звернутися до ворожки?*
- *З якої причини, на думку дівчини, не повертався її коханий?*
- *Назвіть образи – символи балади «Причинна»*

Образи-символи балади «Причинна»

У «Причинній» Тараса Шевченка налічується більше двадцяти образів, сюди відносяться:

			
МІФОЛОПЧНІ	РОСЛИННІ	ТВАРИННІ	ВОДНОЇ СТИХІЇ
(русалки, треті півні)	(верби, ясен, очерет, осока, дуб, густі лози, жито, явір, ялина, калина)	(вовки, кінь, сичі, орел, голуб, голубка, сокіл, жайворонок, зозуленька, соловейко)	(Дніпро, Дунай, синє море, хвиля)

Цікаво знати:

У 2017 році за мотивами балади Тараса Шевченка «Причинна» був створений анімаційний короткометражний фільм режисера та автора сценарію Андрія Щербака. «Причинна» стала одним із переможців Восьмого конкурсного відбору Держкіно. Унікальність стрічки полягає в експериментальному поєднанні традиційної анімації із нестандартними прийомами відео-арту та звуко- й відеоінсталяцій.

Національна прем'єра стрічки відбулась на Одеському міжнародному кінофестивалі.

20 квітня 2018 року стрічка здобула перемогу у номінації «Найкращий анімаційний фільм» української національної кінопремії «Золота дзига».

10.Завдання пошуково – дослідницького характеру.

Визначте реальні та фантастичні риси балади:

<i>Реальне</i>	<i>Фантастичне</i>
Буря, Дніпро, природа, дівчина, ворожка; козак, який поїхав на війну, любов дівчини тощо	Русалки; чари ворожки, що спричинили божевілля дівчини

11. Робота над поезією

Історія написання поезії.

Цим віршем відкривався «Кобзар» 1840 р.

Шевченко його написав у 1839 р. в Петербурзі. У поезії автор роздумує про «козацьку волю», про долю бідного сироти, зневаженої паном дівчини, про становище Батьківщини. У цій поезії поет сумує, що впродовж століть Україна втрачала своїх синів у боротьбі за волю, вболіває за важку долю, злиденне життя кріпаків, їхнє безправне становище, пригніченість України.

Відомі музиканти і співаки захоплюються теж творчістю Т. Г. Шевченко і тому Артем Півоваров разом із Надією Дорофєєвою поклали музику на слова поезії «Думи мої, думи мої»

12. Прослуховування пісні «Думи мої, думи мої...»

Словникова робота.

Нуджу (нудити світом) — страждаю, сумую;

мліло — боліло;

дотепні — талановиті;

не остило — не набридло;

ідіть попідтинню — жебракуйте.

13. Метод «Відверта розмова»

Опрацювання змісту поезії. Бесіда за запитаннями.

-Що змусило письменника написати поезію «Думи мої, думи мої...»?

-Через що поет звертається до своїх думок?

-Про яку «лиху годину» згадує автор твору?

-Як ви розумієте вираз «бути вільним»?

-Чому Т.Г.Шевченко називає свої думки голуб`ятами?

-Який настрій поета можна побачити? Про що це свідчить?

14. Гра «Думки – голуб`ята».

До нас прилетів голуб, проте незвичайний. На різних частинах тіла зі зворотного боку записані завдання. Всі бажаючі можуть підійти і обрати для себе завдання:

1 завдання: визначити тему твору.

Тема: звернення Т.Шевченка до своїх дум із сподіванням і вірою у вільне життя співвітчизників.

2 Завдання: визначити ідею твору

Ідея: тільки впевненість у щасливе життя, наполегливість допоможе змінити соціальній устрій; засудження слабкості, поневірянь, байдужості, що роблять людину рабом.

3 завдання: визначити жанр твору

Жанр: громадянська лірика.

4 завдання: визначити художні засоби

Гра WORD WOLL

Звертання: «думи мої», «квіти мої, діти», « діти», «моя ненько».

Епітети: «сумними рядами», «темнії ночі», «Дніпр широкий», «шире серце», «ширу правду».

Порівняння: «як свою дитину», «думка, як той ворон».

Образи-символи : «орел чорний сторожем літає», «ворон», «соловейко».

Риторичні питання, оклики: «Нащо стали на папері сумними рядами , «Лихо мені з вами!» , «чом вас вітер не розвіяв?»

Анафора: «думи мої, думи мої».

IV. Узагальнення та систематизація набутих знань учнів

1. Робота з таблицею-опорою

Встановіть відповідність

1	Село, де народився Т. Шевченко		А	22 квітня 1838 р.
2	«Кобзар» було видано...		Б	Його взяли художником в наукову експедицію для вивчення Аральського моря
3	5 квітня 1847 року – це		В	У 1840 році

4	1848 рік. Поетові всміхнулася крихта куцого щастя		Г	10 березня 1861 році
5	1859 рік		Г	Третій арешт
6	Т. Шевченка викуплено з кріпацтва		Д	Перший арешт
7	Помер видатний письменник		Є	Кирилівка

2. Робота над «М-схемою»

Що дізналися?
<ol style="list-style-type: none"> 1. Нові факти біографії Т. Шевченка 2. Позналилися з ранньою творчістю поета. 3. Проаналізували балади 4. Поглибили знання з теорії літератури.

V. Підведення підсумків.

1. Підсумкове слово вчителя. *Т.Шевченко – український поет, наша святиня, національна гордість, тож звертаюся до вас словами М. Степаненка. «Читайте українську класику, поставте на покуті «Кобзар» Шевченка, поважайте себе, люди добрі, згадайте, що ми українці.»*

VI. Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Вивчити біографію Т. Шевченка за статтею підручника.
2. Прочитати поезії «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Гайдамаки».

Тема: «Історична тематика у творчості Т. Шевченка» («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). Вісь неперервності історичного часу «До Основ'яненка».

Компетентності:

Предметні: проаналізувати ранні твори митця історичної тематики;

Ключові: розвивати логічне й абстрактне мислення, увагу, спостережливість, вміння виразно читати поетичні твори, коментувати ідейно-художній зміст їх, робити висновки; виховувати патріотичні почуття, прищеплювати любов до поетичного слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь і навичок.

Обладнання: презентація «Історична тематика у творчості Т. Шевченка»

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань

1. Біографічний бліц

На питання, висвітлені на екрані, дайте відповіді одним словом.

- Село, де народився поет. (*Моринці.*)
- Село, де поет провів свої дитячі роки. (*Кирилівка.*)
- Давні предки Тараса. (*Козаки.*)
- Місто, де він навчався в Академії мистецтв. (*Петербург.*)
- Річка, над якою поховано Т Шевченка. (*Дніпро.*)
- Місто, де знайшов свій останній притулок поет. (*Канів.*)
- Братство, за участь у якому Т Шевченка заарештували. (*Кирило - Мефодіївське.*)
- Ім'я матері та сестри Кобзаря. (*Катерина.*)
- Чий портрет намалював К. Брюллов, щоб викупити Тараса з кріпацтва? (*Жуковського.*)
- Назва поетичної збірки Т Шевченка. (*«Кобзар».*)

II. Повідомлення теми, мети, завдань уроку

1. Вступне слово вчителя.

Шевченко відчував своє призначення: розповісти українському народові складну й героїчну історію його землі. Тому його творчість тематично пов'язана передусім з історією України - як давніх часів, так і славної доби козаччини, гетьманщини, гайдамаччини, багатовікової боротьби українців проти іноземних поневолювачів. Цю багатогранну тематику розкривають поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки», чимало поезій. Головні герої цих творів - легендарний ватажок запорозьких козаків і молдавський господар Іван Підкова, керівники козацько-селянських повстань Тарас Трясило, Северин Наливайко, гайдамацькі ватажки Максим Залізняк та Іван Гонта... Усі вони - «святі месники», бо повстають проти антинародної влади й соціальної несправедливості, захищають бідних і гноблених.

2. Оголошення теми і мети уроку

Отже, темою нашого уроку є «Історична тематика у творчості Т. Шевченка» («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки»). Вісь неперервності історичного часу «До Основ'яненка».

III. Сприймання та усвідомлення нової навчальної інформації

1. Учнівські повідомлення.

«Тарасова ніч»

Надзвичайно велику роль у творчості Шевченка відіграють ті героїчні сторінки нашої минувшини, які пов'язані з українським козацтвом. Запорозька Січ і козацьке лицарство - це феноменальне явище української історії, ціла епоха в житті нашого народу, його легендарне минуле, уособлення свободи й національної гідності, героїзму й патріотизму. Козацька минувшина України цікавила Шевченка з молодих літ, ідеалізація її відчувається вже в перших поетичних творах «Кобзаря», поемах та історичних піснях, у яких він із романтичною захопленістю, в яскравих образах відтворює сюжети з часів козацького життя, сміливих воєнних

походів запорозьких лицарів.

Свої роздуми про козацькі часи й Українську гетьманську державу Шевченко фактично вперше подає в поемі «Тарасова ніч», написаній у листопаді 1838 року в Петербурзі. В основі сюжету - історична подія: перемога козаків на чолі з Т. Федоровичем, якого називали ще Трясилом, над польсько-шляхетським військом гетьмана С. Конєцпольського під Переяславом під час селянсько-козацького повстання 1630 року.

У творі використано прийом обрамлення: на початку й у кінці зображено кобзаря, що співає в оточенні молоді про боротьбу козаків проти поневолювачів. Перед слухачами постають персоніфіковані образи зневаженої зажуреної України, що потерпає від польсько-шляхетського панування, релігійних переслідувань з боку уніатів, жорстокого придушення повстань, зокрема під проводом Наливайка та Павлюги. Гетьман нереєстрових запорозьких козаків Тарас Трясило піднімає побратимів на чергове повстання проти ляхів, проте зазнає поразки у важких боях з військом Конєцпольського. Однак козаки не здаються, вони лише імітують свою поразку, а потім після переможного бенкету ляхів оточують уночі вороже військо й завдають йому нищівного удару. Яскраві, експресивні картини битви козаків з ляхами сприймаються як протест проти ганебної дійсності, в основі якого - мрія поета про кращу долю народу й утвердження його права на свободу. Історичні персонажі поеми - Северин Наливайко, Павлюга, а також головний герой твору Тарас Трясило виступають борцями за волю, що не протистоять масі, а є виразниками її прагнень і сподівань. Поєму було написано заради пробудження національної самоповаги українців, усвідомлення й утвердження себе як народу з давньою і героїчною історією.

Прослуховування уривка з поеми «Тарасова ніч» зі збірки «Над летою...», записаної гуртом «Браття» до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка.

Висловіть враження від почутого.

2. «Іван Підкова»

Поему «Іван Підкова» присвячено боротьбі українського народу проти турецько-татарських завойовників. У поемі йдеться про морські походи запорожців. Агресивна політика султанської Туреччини та Кримського ханства була спрямована на спустошення українських земель. Під час набігів завойовники забирали в рабство чимало українців, потім їх продавали на невідільницьких ринках Криму й Туреччини. Щоб розгромити міста-фортеці й визволити полонених, козаки вирушали морем до Туреччини.

Іван Підкова - реальна історична постать. Образ сміливого отамана, який не раз очолював морські походи козаків, і вивів у своїй поемі Шевченко.

Поема складається з двох частин. У першій автор змальовує козацькі часи в Україні, але з давньої слави полишилися тільки високі могили, де спочиває «Козацькеє біле тіло, в китайку повите». Водночас своєю художньою уявою поет змальовує запорозьких лицарів, їхню відвагу та одчайдушність. Їх не лякають на розбурханому морі «хвилі, як ті гори», коли «ні землі, ні неба», вони вкривають човнами-чайками Дніпровий лиман і пускаються в морський похід, аби вдарити на столицю ворожого султана.

Оспівуючи в першій частині славні перемоги запорожців, Шевченко використовує рефрен «було колись»:

Було колись - запорожці

Вміли панувати.

Панували, добували

І славу, і волю;

Минулося - осталися

Могили по полю. У наступних рядках звучить віра в те, що запорожці гинули не марно:

Було колись добре жити на тій Україні... А згадаймо! Може, серце Хоч трохи спочине. **У другій частині** Шевченко зображує власне морський похід запорожців до столиці султанської Туреччини - Царгорода. Ця частина поеми велична, патетична. На тлі грізної стихії моря козаки співають. Вони йдуть

визволяти своїх братів з неволі, томунастрій піднесений. Поет змалював велику довіру, яка панує в козацькому середовищі. Запорожці один до одного ставляться з пошаною. Такі стосунки в козацькому війську свідчать про справжнє лицарство запорожців у великому й повсякденному водночас. Це типово романтичний образ ранньої творчості Т. Шевченка.

2. Прослуховування пісні про Івана Підкову на слова Т. Шевченка у виконанні Олекси Керекеші та гурту «Фата Моргана».

© Чи сподобалося вам виконня твору цим сучасним гуртом? Наведіть присутні аргументи.

3. Слово вчитель. Романтична поема «Гайдамаки» вийшла друком окремою книжкою в Петербурзі, коли її авторів було всього 27 років. Гостро драматичним, навіть трагічним життям у поемі живуть реальні історичні постаті, гайдамацькі ватажки Максим Залізняк та Іван Гонта, і поряд з ними - Ярема Галайда («вполовину видуманий»), його кохана Оксана і «вільшанський титар правдивий». Романтизуючи драматичні події та дійових осіб, автор опоетизовує їх і посилає в Україну як поборників «святої волі»:

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля -
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.

4. Історична основа твору. Міні-екскурс в історичне минуле з учителем історії.

Перегляд I частини документального фільму «Наша Україна»

5. Словникова робота

Коліївщина - від слова «колій» - той, що коле.

Гайдамаччина - від слова «гайдамака»; гайда (тур.) - гнати, переслідувати; вперше

термін зустрічається у документах 1717 р.

Конфедерати (від лат. *copi*BeceIegaііo - спілка, об'єднання; у Польщі

XV1-XVI1ст. -

тимчасові військово-політичні союзи шляхти, які створювалися для збереження привілеїв

шляхти, захисту прав католицької церкви та ін.)

6. Методична ремарка

Робота учнів із динамічною таблицею «Т.Г.Шевченко. «Гайдамаки». Коліївщина 1768 року як історична основа створення поеми»

Причини повстання	Причини поразки	Історичне значення повстання	Тема поеми	Ідея поеми	Жанр твору	Сюжетно-композиційна структура

III. Тема, ідея, жанр твору, особливості сюжетно-композиційної структури.

Тема твору - зображення боротьби українського народу під назвою Коліївщина проти польського панування на Правобережній Україні.

Ідея твору - звеличення національно-визвольного руху на Україні та його народних героїв - лицарів Коліївщини, засудження жорстокого ставлення влади Польщі та Росії до українського населення Правобережжя.

Жанр твору - героїко-історична романтична ліро-епічна поема-епопея.

Особливості сюжетно-композиційної структури поеми. У поемі два вступи (лірико філософський) та історичний («Інтродукція»), десять розділів, епілог, «Передмова» (у кінці твору), послання до передплатників («Панове субскрибенти») і «Приписи» (примітки автора).

Композиційні особливості: вставні пісні, ліричні відступи, автор - співучасник зображуваних подій, відсутність розв'язки.

У творі дві сюжетні лінії, які переплітаються між собою: розгортання та хід повстання під

назвою Коліївщина та історія особистого життя Яреми.

Перша: Ярема - наймич-попихач у шинкаря Лейби; побачення Яреми з Оксаною; рішення йти в гайдамаки; участь у боях у Черкасах; звістка, що титаря

вбито, а Оксану викрадено; люта помста шляхті за особисте горе й за знуцання над людьми («...а Ярема не ріже - лютує! З ножем в руках на пожарах і днює й нчує...»); порятунок Оксани; перебування її в монастирі; одруження Яреми з Оксаною; знову в битвах; «А в нашого Галайди хата на помості...».

Друга сюжетна лінія - лінія народного повстання: «На гвалт України орли налетіли»; повстанці збираються під Чигирином; освячення ножів; початок повстання; гайдамаки в Лисянці; кривава розправа в Умані як кульмінаційна точка народної боротьби за своє звільнення; спад повстання.

Головним героєм поеми є повсталий народ, котрий, як і Ярема Галайда, відчув свободу, перспективу розпрявлення вільних крил:

Не знав, сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить...

Шевченко прагне відновити історичну справедливість, розповівши правду про причини Коліївщини. Відтворення кривавих подій підпорядковане гуманній, людській ідеї.

«Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря - слов'янська земля».

«До Основ'яненка»(послання)

«До Основ'яненка»

Поштовхом до написання романтично-величального по-слання «До Основ'яненка» стала публікація в «Отечественних записках» нарису Г. Квітки-Основ'яненка «Головатий (Нарис для історії Малоро-сії)», який справив на Т. Шевченка глибоке враження. Поет захолював свого старшого побратима висвітлювати історико-героїчну, патріотичну тематику, спонукав відтворювати в усій величч героїку минулого України, щоб розбудити пасивних сучасників для боротьби за соціальне й національне розкріпачення народу, тим самим не розриваючи вісь безперер-вності історичного часу.

Основні ідеї послання:

- минуле має дати відповідь на проблеми сучасності, щоб дізнати-ся, «Чия правда, чия кривда // чиї ми діти»;
- заклик поета оспівувати героїчне минуле народу;
- віра в безсмертя рідного народу, його мови, культури.



7. Бесіда за змістом прочитаного

- Якими почуттями пройнята поезія?

(Романтичний початок. Роздуми над тим, що минуле повинно давати відповідь проблеми сучасності)

- Чому, на вашу думку, письменник з перших рядків поезії переймається тим, що зникла Січ?

(З перших рядків поезії відчувається туга за козацькою вольницею – за звитягою запорожців)

- Що має на увазі автор, коли закликає Основ'яненка *«співай же їм, мій голубе. Про Січ, про могили, коли яку написали, кого положили. Про старину, про те диво, що було, минуло...»*?

(Поет сумає за могутньою державою під назвою Запорізька Січ з її першим у світі демократичним ладом, школами, з республіканською конституцією. Саме козацтво врятувало Європу, бо було нездоланим бар'єром на шляху могутніх орд зі сходу)

- Чи використовує автор художні засоби у поезії? Які?

(Т. Шевченко використовує персоніфікацію: очерети запитують у Дніпра, а могили – у вітру, тирса – в степу, а чайки – у синього моря...)

- Вони не тільки запитують, а й просять повернутися. Чи можливе повернення козаків?

(Повернення козаків можливе, але тільки як повернення ідеї)

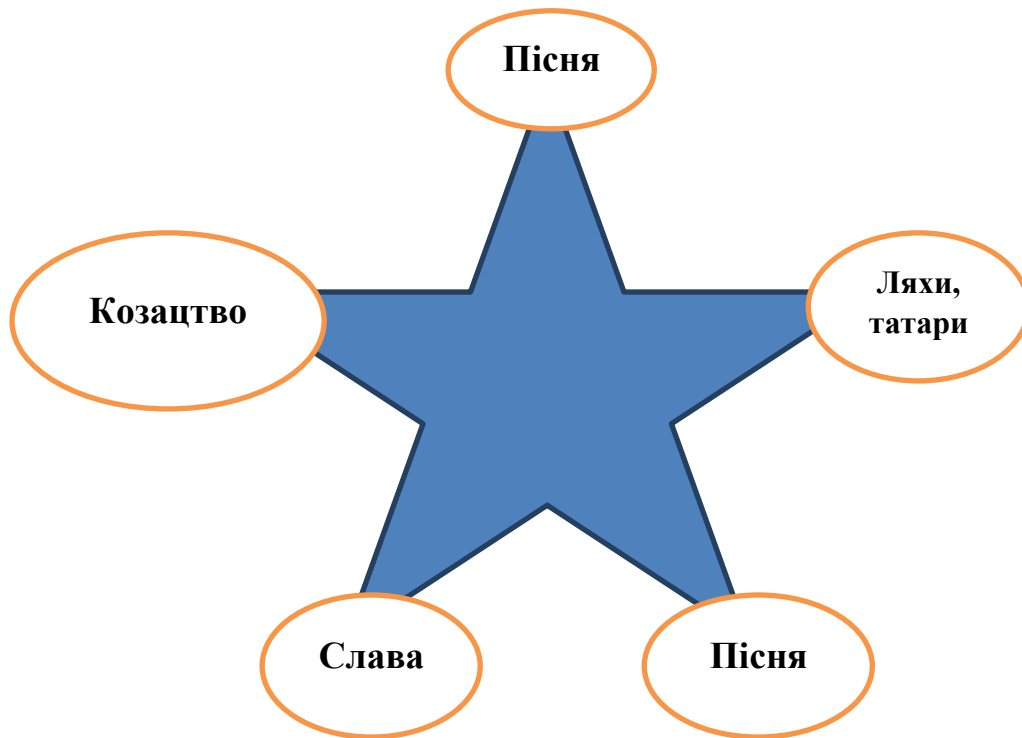
- Своєю поезією автор звертається тільки до козаків, тільки до минувшини?

(Автор звертається до минувшини, але з проекцією на сучасність. Письменник використовує риторичні питання, звертаючись до національної свідомості теперішніх українців. Нація, яка має такі пісенні скарби не може загинути).

- Чому саме до Григорія Квітки-Основ'яненка звертається Т. Шевченко з проханням співати про славу минувшину?

(Саме Г. Квітка-Основ'яненко почав оспівувати у своїй творчості простий народ та звернувся до минувшини)

8. *Метод «Гронування»* Що Т. Шевченко у своїй поезії оспівує про славну минувшину?



9. Робота із схемою «Символіка України»



Розглянемо схему «Символи України». Скажіть, чому саме ці слова записані у фігурках? Розкриємо образи-символи.

Тема третього та четвертого уроку - Тарас Шевченко «Сон» («У всякого своя доля»). Національна проблематика періоду «Трьох літ». Поема («комедія») «Сон» і тогочасна суспільно-поетична дійсність. Композиційний прийом «сну», його роль для розширення можливостей поетичного зображення. Сатиричний характер поеми.

IV. Узагальнення та систематизація набутих знань учнів

1. Рефлексія.

- Який життєвий досвід здобули ви сьогодні на уроці?
(Учні працюють у групах)
- I група аналізує історичну лінію.
- II група – романтичну.

VI. Оголошення і коментар домашнього завдання

- Опрацювати критичний матеріал за підручником.
- Прочитати поему «Сон»